मन्दारमञ्जरी.

अलौकिकोल्लेखसमर्पणेन
विदग्धचेतःकषपट्टिकासु ।
परीक्षितं काव्यसुवर्णमेत-
ल्लोकस्य कण्ठाभरणत्वमेतु ! ॥

--विक्रमाङ्कदेवचरितम्--

लेखकः—एकनाथ पांडुरंग कुलकर्णी, रेंदाळकर,
सहकारि संपादक—धर्मविचार.

मुद्रकः-वासुदेव नारायण ठकार.

"श्रीसिद्धेश्वर" प्रिंटिंग प्रेस, कोल्हापूर.

किंमत ६ आणे.

समर्पण.

आर्या

घोरपडेकुलतिलका! श्रीमन्नारायणा! नृपोत्तंसा!
शरदिन्दुकान्तिकीर्ते! कविताभानसविहारपट्टहंसा! १
अभिनवयौवनमधुरा काव्यसुता मम दिसे मनोज्ञा ही
अवनितलीं तुजवांचुनि उपभोक्ता भूपते! दुजा नाहीं २
मञ्जुस्वनें त्वदीय श्रान्तमना शान्तवील ही खास
रमशील बघुनि हीचें लज्जाललित प्रमोदकर हास ३
पदविन्यास मनोहर रमवील त्वन्मना महीपाला!
तुजला वरावया ही आली हस्तांत घेउनी माला ४
स्वीकार करीं हीचा सानन्दादर, जगांत हो धन्य
हीही धन्या होओ, मजसम मग धन्य कोणता अन्य! ५

वसन्ततिलका

होती बिधूपरि अहा कविसागरा जे
राजे जनीं सतत सुप्रभ तूं विराजे
भंगा न पावु तव निर्मल कीर्तिगंगा
देओ नृपा! अनिश तोष सदन्तरंगा! ६

दोन शब्द.

अनेक दैविक आपत्तींनीं भग्न व उदास झालेल्या माझ्या मनास थोडेंसें समाधान लाभावें ह्मणून कांहीं वर्षांपूर्वीं मी कवितेची उपासना करूं लागलों. माझा हा प्रयत्न व्यर्थ गेला नाहीं. मला लवकरच शांतता प्राप्त झाली. उद्वेग नाहींसा झाला! नवीन आशेनें माझें अंतःकरण पल्लवित झालें! शुद्ध व उदात्त प्रेमाचें दर्शन या कवितेमुळेंच मला घडलें, व तिनेंच त्या प्रेमाच्या मार्गास मला लाविलें! स्वर्गलोक या पृथ्वीवरच आहे अशी दृढ भावना करून दिली! व मला चिरानंदांत मग्न केलें!

केवळ माझ्याच हिताकरितां जरी हा माझा प्रयत्न होता तरी तो अन्य जनांसही रंजवूं शकेल असें माझ्या कांहीं मित्रांस वाटल्यावरून हीं माझीं कांहीं फुटकळ काव्यकुसुमें [**मन्दारमञ्जरी**] मी आज रसिकांच्या हातीं देत आहे; यांच्या परिमलानें त्यांना थोडें जरी समाधान वाटलें तरी मी आपल्यास धन्य समजेन!

माझे प्रियमित्र श्री. वामन जनार्दन कुंटे यांनीं मला अनेक मार्मिक सूचना केल्या. या काव्यांत जर कोणास कांहीं गुणलव आढळला तर तो केवळ त्यांच्या प्रेम-

प्रसादाचेंच फळ होय. यांच्या कांहीं कविताही मीं शेवटीं दिल्या आहेत.

श्रीमंत नामदार नारायणराव बाबासाहेब घोरपडे यांनीं हें काव्य आपल्यास अर्पण करण्यास परवानगी दिली, व उदारपणें हें पुस्तक प्रसिद्ध होण्यास लागणारा खर्चही दिला, हें त्यांच्या सौजन्यास व रसिकतेस अनुरूपच आहे; पण मी मात्र त्यांच्या या उपकारऋणाखालीं दडपून गेलें आहें. त्यांच्या या कृपेस मी योग्य आहें असें दाखविण्याजोगी एकादी रम्य कृति माझ्या हातून घडावी अशी त्या दयाघन प्रभूची प्रार्थना करून वाचकांची रजा घेतें.

कोल्हापूर,
२०।११।१०.

ता. क.—या पुस्तकांतील कांहीं कविता येथील 'विजयी मराठा' पत्रांत पूर्वीं प्रसिद्ध झाल्या आहेत हें येथें सांगितलें पाहिजे.

मन्दारमञ्जरी

राधाविलाप

चाल—चन्द्रसेन राजाची.

विरहाकुल राधिका मानसीं यदुनाथा चिन्ती
मन्दगतीनें विचरे विपिनीं कुन्दमुकुलदन्ती १
स्कन्धीं रुळती कुन्तल कुरळे सुटुनि मलिन झाले
वसनहि मळलें इन्दुमुखींचें तेज लया गेलें! २
शोकभरानें वाहति नयनीं प्रबला जलधारा!
कान्ति लोपुनी व्याकुल कोमल देह दिसे सारा! ३
" नन्दसुता, ही अनुचित करणी काय अशी केली!
शठा, प्रीति मजवरिची सारी केवि लया गेली? ४
" कालिन्दीपुलिनांत खेळलों बहुपरि आनन्दें!
भेटसि येउनि या कुञ्जीं जरि वारियलें नन्दें! ५
" विलास करुनी अनेक नेल्या पलापरी रजनी
पूर्वसुखाची अठवण देती स्थळें कितिक विपिनीं! ६
" हळु हळु कांहीं बोलत बसलों या आम्राखालीं
या लतिकेचीं पुष्पें गुम्फुनि माळ तुवां केली! ७
" पडुनि चांदणें चमकुनि यजल मोहितसे नयना
इथें बसुनि देखियली कितिदां बा तीं ही यमुना! ८
" लपंडाव खेळलों मजेनें निबिडलताकुञ्जीं!
विकसुनि कुसुमें जेथें घालिति मिलिन्दगण रुञ्जी ९

" या लतिकेवरि बसुनि घेतले झोके यदुराया!
दिन न जाहले फार तव स्मृति जाय कशी विलया? १०
" रुसुनी बसतां मधुरवचांनीं आनन्दित करुनी
कृष्णा, माझें कबरीबन्धन केलें या स्थानीं! ११
" रसालविटपीं बसुनि कोकिला मञ्जुल करि गान
राहुनि येथें ऐकत होतों सोडुनिया भान! १२
" तोच अहा! तूं अससी कृष्णा, काय सांग आतां?
या राधेचा विसर कसा वद पडला तव चित्ता? १३
" मथुरेहुनि अक्रूर पातला न्यायाला तुजला
निघुनी जाशी पुसुनि न एका शब्देंही मजला! १४
" कार्य संपतां येशिल मागें भेटाया फिरुनी
दमलें कृष्णा, आजवरी तव वाट अशी बघुनी! १५
" उद्धव आला निरोप घेउनि शठा तुझ्याकडुनी
कुशलहि पुसलें न मला ह्मणुनी बसलें रडरडुनी! १६
" आलें वैभव थोर ह्मणुनिया गर्व काय आला?
नीचजनोचितवृत्ती ऐसी उचित नसे तुजला! १७
" गवळ्याची मज पोर ह्मणुनि कीं त्यजिसी अवमानें?
तुझा जन्मही गाई वळतां गेलासे जाणें! १८
" माझ्या सहवासाची आतां लाज काय वाटे?
नीचाहुनि तूं नीच! मूढ तुज ह्मणति वृथा मोठें! १९
" मथुरेला तूं एकवार जो येथुनि गेलास
तिथेंच गुंगुनि अससी फिरुनी इथें न आलास! २०

" प्रथम मला वाटलें प्रेम तव माझ्यावरि भारी -
परि आतां समजली खचित ती विषयेच्छा सारी ! २१
" नेउनि निन्द्या मार्गीं मजला भ्रष्ट करुनि आतां
दर्शन राहो, निरोपहि न कां धाडिसि यदुनाथा ? २२
" देव ह्मणे हा कसला मेला मांग असे दुसरा !
छळुनी दीनां, आनन्दें मनिं, खेळ करी सारा ! २३
" काय अलीका ! सगळी प्रीती लटकी ती ठरली ?–
शपथा साऱ्या व्यर्थ जाहल्या ?–वचनें तीं गेलीं ? २४
" नीचा ! फसवुनि दीनेला या काय लाभ झाला ?
जननिन्दा लागली पाठिशीं ! काय ह्मणूं तुजला ? २५
" राजकुमारी बहुता वरिल्या. तरि कृष्णा समजें
प्रेम मिळेल न केव्हांही तुज मत्प्रेमासम जें ! २६
" प्रेमाचें परि काय तुला रे ?–विषयीं ज्या गोडी
छे छे ! कृष्णा, योग्य नसे ही कपटवृत्ति सोडीं ! २७
" काय मला तूं खरेंच त्यजिलें सांगें यदुराया ?
तुझ्यावाचुनी प्राण पातले हे कण्ठीं जाया ! २८
" पूर्वींपरि या कुञ्जीं दडुनी फसविसि कीं मजला ?–
ये ये झडकरि ! विलम्ब न करीं ! वाचिव दीनेला ! २९
" थांब नाहिं तर – मीच काढितें तुजला हुडकोनी !
बाई, नाहीं या कुञ्जीं तरि !–गेला कीं पळुनी ! ३०
" थांब कसा पळतोस पाहतें, धरितें बघ आतां !–
काय इथेंही नाहीं ?–कोठें लपसी यदुनाथा ? ३१

"गेला बाई! मला फसवुनी हाय हाय गेला!"
कदलीपरि कोसळुनी पडली शोकार्ता बाला! ३२

प्रेमनिकृन्तन.

श्लोक.

आला भानु समीप हें बघुनिया प्राची हसे लाजुनी!
दावोनी निजराग तो हृदयिंचा टाकी तया मोहुनी
वेडा तोहि भुलोनि जाय न कळे वृत्ती तिची वञ्चका
झाला कामविचारमग्न! पडला पाशांत तीच्या निका १
सारोनी असिताभ्रवस्त्रपटला चुम्बी रवी तन्मुखा
वाटे त्यास तदा "अहा, न उरली सीमा मदीया सुखा!"
मूढाला कळलें न, जीस दयिता मानोनि आनन्दला
ती आहे कुलटा,—जिच्या न हृदयीं जागा मुळीं प्रीतिला! २
"प्रेमाची पुतळी मदीय दयिता प्राची असे सुन्दरी"
ऐसें मुग्ध रवी गणोनि बहु तो सन्तोषला अन्तरीं!
प्रेमें घेउनिया निरोप सखिचा वेगें पिटाळी रथ
कान्तेच्या विरहें तया गमतसे कष्टप्रदायी पथ! ३
यत्नें चालुनि मार्ग थोर रवि तो अस्ताचलीं पोचला
घ्याया दर्शन एकवार सखिचें मागें फरी दृष्टिला
तों रागान्वित पाहुनी तिज तदा प्रेमें करां लांबवी
वेढाया रमणीतनू बघतसे कामप्रमादें रवी! ४
हा हा! तों कुलटा बघेहि न तया उन्मत्त होओनिया
प्रेमोत्साह तया कुकालिं रविचा हा हन्त! गेला लया

हा उन्माद सखी कशास्तव करी नेणोनि हें अन्तरीं
औदास्यें भरला न राग मनिंचा चण्डांशु सोडी परी ! ५

रागें पश्चिम दिग्वधू विलसते भानू न पाही तिला,
प्रेरोनी कर मागुती प्रियसखी वेढावया धावला !
कार्यत्याग करावया न शकला, कान्तेस सोडावया,—
झाला दीन उदास चञ्चल रवी,—आनन्द गेला लया ! ६

प्रीतीचा महिमा असाच विलसे सामर्थ्य मोठें तिचें
दुःखानें दयितावियोगसमयीं कांहीं न लोकां सुचे !
कार्यव्यापृतमानसा गमतसे प्रेमीं बहू विश्रम
उत्साहें जन होय सङ्कुल,—करी यत्नें नवीन श्रम ७

शोकोद्भ्रान्त रवी वदे "सुरुचिरे, कान्ते, प्रिये, सुन्दरी !
हा हा ! कोप वृथा किमर्थ करिसी या सांग दीनावरी ?
केला काय तवापराध ह्मणुनी गे रुष्ट होसी गडे ?
क्रोधानें फिरवून पाठ, करिसी दृष्टी न माझ्याकडे ! ८

"झालों उद्धत मी न, सोडुनि तुला कोपें नसें चाललों
स्वामीनें मज कार्य नेमुनि दिलें माझा न मी राहिलों
कान्ते, ही परतन्त्रता छळितसे, मद्दोष कांहीं नसे
माझा काय उपाय ? हाय ! सखये, आतां न वेडे रुसें !" ९

राकानायक तों हळूच उदया आला, तया पाहुनी
झाला मत्सरमूढ भानु विकल क्रोधानलानें मनीं
आतां हन्त तयास येइ कळुनी वृत्ती सखीची खरी !
शोकव्याप्त रवी भ्रमे, बडबडे, वेडावला अन्तरीं १०

" हा दुष्ट ! अजि साधुगर्ह्यचरिता ऐसें कसें दाविलें ?
मोहीं गुंतवुनी मला प्रथम गे आतां फशी पाडिलें
कामोन्मत्त तुझा स्वभाव जर का होता मला ठाउका
गे नीचे तरि निश्चयें न कधिंही मी पाहतों त्वन्मुखा ! ११
" आतां तें परि कासया ?—गवसुनी पाशीं तुझ्या मी अहा !
झालों पात्र जनोपहासविषया कीर्तीहि लोपे महा !
भार्या हाय ! मदीय तूं ह्मणवुनी उन्मत्त होसी कशी ?
दुष्टे, भीति समूळ सोडुनि अतां शीतांशुला पाहसी ? १२
" सारासारविचारणा त्यजुनि जो सेवी गुरूची सती
जो लोकीं उडुयामिनीकुमुदिनी यांचाहि आहे पती
ऐशा जारशिरोमणीवरि कशी झालीस तूं मोहित ?
प्राया कामविचारमूढ रमणी जाणे न कोठें हित ! १३
" मूढे हें समजे न, सर्व भुवनें संगोपितों मी स्वतां
पर्यायें सकलङ्क हा विधु असे मद्भृत्य गे तत्वतां
देतों मीच तया प्रकाश ह्मणुनी हा होय तेजोन्वित
ऐशा हीनगुणावरी तरि कशी गे भाळसी साम्प्रत ? १४
"माझें प्रेम गणोनि तुच्छ बघसी हासोनि त्याला कशी ?
आहे चञ्चल वृत्ति ही समुचिता उन्मादिनी, का अशी ?
माझें वैभव काय हीन गमलें ?—कीं सोडिसी या जना,
किंवा हेंचि खरें—पल स्थिरपणा नाहीं स्त्रियांच्या मना ! १५
" जा जा,—भोग विलास दम्भकुलटे, नानापरी त्यासवें
मी वेडा,—तव जाहलों पिउनिया उद्भ्रान्त ओष्ठासवें !

हा हा! दुःस्थिति कोण ही मजवरी आली? सुचेना मुळीं
मीं मूढापरि सेविली अहह, ही हर्षें विषाची मुळी? १६
"कैसा हा अपमान—वञ्चन कसें—दुष्कीर्ति सोसूं कशी?
गेलें नांव लयास; वेळ फिरली हास्यास्पदा ही अशी
देवा, जीवित हें नको,—जळतसे मच्चित्त शोकानलीं"
दुःखानें रविनें तदा जलनिधीमाजी उडी घातली! १७

कविता आणि कवि

श्लोक.

जेव्हां निद्रित लोक होति सगळे सृष्टि प्रशान्ता असे
जेव्हां इन्दु डुले निरभ्र गगनीं ज्योत्स्ना प्रमोदें हसे
आनन्दें उडुबालिका विहरती स्वेच्छें नभःप्राङ्गणीं
त्या कालीं कविता प्रिया स्मितमुखें खेळे कवीच्या मनीं १
वेगें सत्प्रतिभा मनीं उसळुनी तल्लीन होतो कवी
तन्द्री लागुनि देहभान विसरे हर्षा फुटे पालवी
तेजोगोल नभःस्थ, सृष्टि अथवा कांहीं तया न स्फुरे
सारें तेजच तेज पूर्ण!—सुटती काव्यामृताचे झरे! २
सृष्टी ही ललना, कवी पति तिचा, नातें असे हें खरें!
भोक्ता अन्य तिचा कवीविण जगीं आहे कुणी कीं बरें?
या कान्तेस बघोनिया कवि डुले उन्मत्त होई मनीं,
प्रेमालाप करी अनेक,—ह्मणती त्या काव्य ऐसें जनीं! ३

उत्कण्ठताचें गाणें

चाल—वीरशिरोमणि०

निशिदिनिं न सुचे कांहीं मजला ध्यास तुझा लागला
शोधुनी तुज हा जन भागला
भ्रान्त जाहली मति चञ्चल बहु कवणहि विषयिं न रमे
तुझ्याविण मन्दभाग्य हा श्रमे
अवनी सारी शून्य भासते तुजवाचुनि राजसे!
भरलें मनोरमे मज पिसें
चाल ॥ तव चिन्तनिं सारी घालवितो यामिनी
परि कृपा न करिसी दीनावरि भामिनी!
अनुकम्पा कैसी येईना त्वन्मनीं?
अहा, सकल ही शांति लोपली धैर्यहि गेलें लया!
गडे दे दर्शन दासास या! १
फुलुनी कमलें प्रभातसमयीं गाते भ्रमरावली
जाउनी तेथ तुला शोधिली
पुष्पितलतिका रम्य उपवनीं तरुसङ्गें क्रीडती
धुंडिलें तेथहि तुजसी किती!
वृक्षवल्लरींमधुनी निर्झर हसत हसत चालला
हुडकिलें तिथेंहि सखये तुला
चाल ॥ परि हाय कुठेंही यश नाहीं लाभलें!
हृदयेश्वरि, तुजसि न एकदांहि देखिलें!
मग आलिङ्गन वा चुम्बन दुरि राहिलें!

मनोहरे, तुजवीण शून्यता आली हृदयाला
गडे दे दर्शन दासास या! २

त्वद्दर्शनलालसा धरोनी चढलों मी अम्बरीं
पुसिलें चन्द्रिकेस बहुपरी
उडुललनांसह खेळ खेळसी काय अशा सम्भ्रमें
तयांसहि पुसुनी जन हा श्रमे
नभःप्राङ्गणीं सजलजलधरासवें तडित् विहरतां
तिलाही बहुपरि पुसिलें स्वतां
चाल ॥ करि रसालविटपीं मधुर गान कोकिला
उपवनीं सुगन्धित लहरि फिरे अनिला
परि सांगे वार्ता तुझी न कोणी मला!
कविते! असशी कुठें?–समुत्सुक झालों भेटावया
गडे दे दर्शन दासास या! ३

उद्यान.

(नन्दनवनदेवीनें॰)

लतिक विकसितकुसुमसौरभा हरितो वायु तसा
यौवनललितप्रियावदनमधु युवजन सेवि जसा १
कपटचरित उन्मत्त मधुप हे येती झोंबाया
प्रतानरज्जू वळुनि ठेविले त्यांतें बांधाया २
विकसितकुसुमच्छद्में दाविति हास्य, लास्य करिती
प्रियमन्दानिलसङ्गमनवसुख हृदयीं अनुभविती! ३

करुणी कम्पित शाखाकर जणु झिडकारिति अनिळा
पुन्हा विनोदें कुसुमें फेकुनि भूषविती महिला ४
मधुप्राशनोन्मत्त मधुकर स्वच्छन्दें फिरती
स्वयंसिद्धकविसम आनन्दें गायन हे करिती ५
श्रान्तपान्थविश्रान्तिप्रद हे अवनीरुह डुलती
नूतनकिसलयिं राग हृदयिंचा जाणों दाखविती ६
लतिकाशाखान्दोलीं बसुनी विहङ्गगण गाती
मञ्जुलनादें अम्बर भरिती! धन्या खगजाती! ७
इकडे कुसुमें! तिकडे कुसुमें! भूमिवरी कुसुमें!
रम्यताच सर्वत्र! न तुलना या उपवनसुषमे! ८
जिकडे तिकडे हरितपल्लवा दिसते तरुराजी!
मृदुता विलसे इथें! न मावे मोद मनामाजीं! ९
कारंजें रञ्जवी जना, जलतुषार उडवि अहा!
मानस भुलवित जणु आनन्दाचे वरती उसळत हा! १०
सन्ध्यारागें रञ्जित अम्बुदखण्डें नभिं फिरती
अनुरागें स्मित करित विहरती उपवनिं युवयुवती ११
लतिकाकुञ्ज प्रणयकथांनीं पवित्र हे होती
रभसालिङ्गनचुम्बनदाना उचित भूमि हो ती! १२
कोणी ललना उत्सुक विहरे प्रियदर्शनकामा
रामा कामाहता न गणिते उपास्थिता यामा! १३
रमणीगणमधुरस्मितनादें मोहित जन होती
उपवनशोभा देखुनि दीप्ता हो प्रणयज्योती! १४

शीतलमन्दानिललहरी श्रम-परिहारा करित
सुधाशीकरोत्सेकें जणु मनिं नवोत्साह भरिते ! १५

शान्तिपथोन्मुख सन्ध्यासमयीं भुवन सकल दिसतें
प्रखर भानु जाउनि रमणीया रजनि पुढें येते १६
अचिरसङ्गमोत्सुकनवबाला यामागमिं हर्षे
दृढपरिरम्भादानकाङ्क्षिणी सुप्रणयोत्कर्षे १७
तिमिरपटल हळुहळू पसरलें जगतावरि दाट
उद्यान त्यजुनी जन धरिती सदनाची वाट १८
परि मज कसलें सदन! प्रियजनविरहानल भाजी
उद्यान न सोडवे! गुंगली इथेंच मति आजी १९
बा उद्याना, धन्य धन्य तूं! मनस्ताप हरिसी
जनसुखवर्धनकरा, दयाळा, हृदयिं शान्ति भरिसी २०
सदन नको मज! पद न उचलवे! इथेंच बैसोनी
वाटे नूतनकवितानन्दीं जावें गुंगोनी! २१

माझ्याच सुखासाठीं!

श्लोक

प्रभातसमयीं अहा! हरुनिया तमःसञ्चया
स्वकोमलकरीं जनार्तिकर शीत संहारुनी
सुगन्धहृतमानसा कमलकानना हासवी
मलाचि सुख द्यावया खचित हा उटे भास्कर! १

विलास लतिकांसवें करि शिशूपरी खेळतो
हळूच सुम हालवी भ्रमित भृङ्गपङ्क्ती करी
तरङ्ग उठवी जलीं पुनरपी फिरे मागुता
मलाचि सुखवावया पवन गन्ध घेऊनि ये! २
करी मधुर गायना मधु पिऊनि भृङ्गावली
सहास्य मदनोद्धता करिति या लता नर्तन
विहङ्गगण मञ्जुलस्वनभरें नभातें भरी
मलाचि सुखवावया झटत सृष्टिदेवी अहा! ३
विभूषविति कामिनी श्रमुनि आंगणें आपुलीं
मुलें चिमुकलीं सहासमधुरध्वनी काढिती
अनेकजनसङ्कुला दिसत राजरथ्या कशी!
मलाचि सुखवावया श्रमति पौर सारे खरे! ४
वनें उपवनें अनन्त सदनें चमत्कार ते
न कां नयनरञ्जना अजि करूं सुखें पाहुनी?
निवारण करी मला कवण या जगाभीतरीं
मलाचि सुखवावया भुवन हें उदेलें असे! ५
सतार जवळी नसे, स्वरहि गोड नाहीं मला,
नकोचि परि तें!—करी कवण यत्न भृत्यापरी?
नृपापरि बसूनिया श्रवणसौख्य मी सेवितों!
मलाचि सुखवावया करिति यत्न सारे जन! ६
दिनान्तसमयीं रविप्रखरतापतप्तां जनां
करी सुरभिशीतल निल सुखप्रकर्षान्वित!

कुणी मनुज दीन वा नृपति सारखे त्याजला
मलाचि सुखवावया श्रमतसे न कां मी ह्मणूं? ७
सुधामधुर शीतल स्वकर चन्द्रमा फेकितो
सुशान्त हृदया करी तमहि वारितो लीलया!
असे समचि शीतता कुटिजं राजसौधावरी!
मलाचि सुखवावया करित यत्न निःसंशय! ८
अनन्त मधुरोज्ज्वला गगनिं तारका शोभती!
महीवरि सुकोमला पसरिती स्वकान्ती अहा!
विलास करिती बहू रिझवितात मल्लोचनां
मलाचि सुखवावया उदय पावती निश्चयें! ९
मला स्थिति न एकली रसविहीन व्हावी असा
विचार करुनी भला निपजवी ऋतू सृष्टि ही!
रसालविटपीं अहा! बसुनि कोकिला मञ्जुल-
स्वनें रमवि कीं मला सुखविण्या वसन्तीं अहो! १०
तडिद्विलसितें नवाम्बुधरगर्जना प्रावृषीं
नवीन हरितां तृणीं भरुनि शोभती काननें
गभीर सरिता महाचपल मोहिती निर्झर
मदीयसुखवर्धना सकल चालला खेळ हा! ११
शरत्समयिं लाभती मधुर कैक धान्यें नवीं
कृषीवल मनोहरें करिति गायनें हे पहा
असे अखिल सृष्टि ही मम, दिली जनां भोगण्या!
मलाचि सुखवावया श्रमति खास सारे जन! १२

अहा! प्रभुवरें दिली अनुपमा मनःशान्तता!
अहा! भुवन सर्व हें मम सुखा असे निर्मिलें!
पदार्थ सगळे जनां वितरुनी बघे तो प्रभू
तसा बघत मीहि हो सकल सृष्टिलीला मुदें! १३

कोकिल.

श्लोक.

कोठें काढुनि कर्कश ध्वनि जनां सन्त्रासवी काक हा!
घूत्कारें भिववी सुकोमलमना हा घूक कोठें पहा!
कोठें हाय! विचारशून्य शुक हा स्वच्छन्द काढी ध्वनी!
लोकानन्दन एकलाचि दिससी तूं कोकिला, या जनीं! १

दिंडी.

गड्या! श्रवुनी तव मञ्जु मञ्जु गान
रसिक विसरे सानन्द अहा! भान
फिरुनि फिरुनी ऐकिली तुझी वाणी
तरिहि उत्कण्ठे न ये कदा वाणी! २
प्रतिश्रवणीं नव माधुरी निराळी!
तुरे भुवनस्फाति तुझ्या गानकाळीं!
सुधानिस्यन्दन करी तुझी वाचा
प्राशुनी मी उन्मत्त होय साचा! ३
अमरललनांची मधुर ह्मणाति वाणी
मधुर वीणारव वानितात्ति कोणी

परी लटिकें तें सर्व मला वाटे
तुझ्या गानें आनन्द मनीं दाटे ४
कुठें नैसर्गिक रम्य तुझी वाचा?
कोण करितो अनुकार मधुरवाचा?
गड्या, मजला नावडे जडा वीणा
जवळिं असतां तूं गायनप्रवीणा! ५
अमृत वर्षी यामिनीपति करांहीं
तुझ्या मञ्जुल नादांत तेंच राही
करुनि सिञ्चन तूं विहङ्गमा, त्याचें
लोकमानस पल्लवित करीं साचें! ६
वचःपीयूष न करी मुदित कोणा?
सेवुनी त्या विसरे न कोण भाना?
तुझ्या गानें तल्लीन वृत्ति होय
लया क्षणभरि संसारदुःख जाय! ७
जशी निर्मलता जान्हवीप्रवाहीं
सुकविवचनीं माधुर्य जसें राही
जातिकुसुमीं सौगन्ध्य मिळे जेवी
तुझ्या गानीं सौरस्य होय तेवी! ८
विरस लोकीं दिसतात विषय सारे
पिका! अद्भुत रस निपजविशि कसा रे?
कुणाजवळी शिकलाशि कला ऐसी?
प्रमोदानें जी भरित सज्जनांसीं ९

बसुनि विकसितसहकारविटपदेशीं
रवें सारें गजबजुनि विपिन देशीं!
बघुनि सृष्टीचे रुचिरतर विलास
ध्वनिव्याजें ते सांगसी जनांस! १०

सृष्टिदेवीचा कवी जसा भक्त
तूंहि असशी वा तेविं विपिनसक्त!
निसर्गाचे वर्णनीं उभयतांही
तुह्मी झटतां सन्तत प्रयत्नांहीं! ११

मीहि आहें कवि, रञ्जवीं जनातें!
तुझें माझें अजि होय एक नातें!
तुझ्या वाणीची माधुरी विहङ्गा!
ओतुनी मद्वचिं करीं खेदभङ्गा! १२

कला माझी शिकवीन मीहि तूतें
करूं आतां ये स्वगुण-विनिमयातें
तुझें सांगें माधुर्यबीज काय?
होय जेणें रोमाञ्चयुक्त काय १३

अरे-हांहां-हें काय? थांब थांब!
पिका कोठें उडुनिया जासि लांब?
प्रश्न तूतें मी कवी हा विचारीं
नभीं गर्वे मारिसी कां भरारी? १४

नसे निन्दक मी तुझा भक्त आहें
दाविसी वा उन्मत्तवृत्ति कां हे?

वृथा रसिकावरि असा काय राग?
तान तरि जा घेऊनि महाभाग! १५
गायनाची फेकीत पिक लकेर
उडुनि गेला तो हाय हाय! दूर
बीज त्याचें वाङ्माधुरिचें काय
नाहिं कळलें शेवटीं मला हाय! १६

कांता आणि कविता.

पादाकुलक

कांते! शांते! ये ये झडकरि! कविते! दयिते! विलम्ब न करीं
परस्परांच्या करिं कर घालुनि हासत हासत या गे धाउनि! १
हृदयदेवता तुह्मी उभयतां मदीय सुखसर्वस्व तत्वतां!
असतों संतत तुमच्या चिन्तनिं अन्य विषय धरि हा जन न मनीं!
मधुर मधुर आनन्द वितरुनी मनस्तापतति सहसा हरुनी
कवण देत ती शान्ती चित्ता? कान्ता किंवा दुसरी कविता! ३
कान्ते! ये तर लाज कशाला? ओढ पुढें निज मुग्ध सखीला!
वेडी दुरि दुरि कां ही सरते? उत्कण्ठेनें मन्मन भरतें! ४
चल चल! वेडे लाज किती ही? अशा समयिं समुचित तुज नाहीं;
हासत मुरकत कटाक्ष एक एकवार तरि मजवरि फेक! ५
कान्ते! तूं तरि शिकवीं तिजला! मदनुराग तिज न दिसे कळला
मुळची कविता आहे लहरी कोण तुजाविणें तिला आवरी? ६
अरे–काय हें? कान्ता रुसली! प्रिये तुला ये शङ्का कसली?

" कवितामयभावरी गुंगलां ! " छे छे ! -वेडे, भ्रम हा तुजला ! ७
अधर कापती थरथर, गालीं गुलाबसम कोपें ये लाली !
मुख फिरवुनि दुरि सरली कान्ता ! कौतुक झालें कविच्या स्वान्ता!
हळूच मागुनि वदनाखालीं हात घालुनी, कवि त्या कालीं
बळेंच सम्मुख करि दयितेला ! ह्मणे—" वृथा कां राग पातला "
कवि हसतां कान्ताहि हासली ! कोपवृत्ति ती लया पावली !
उत्कण्ठेनें अधरखण्डना नेलें कविनें जवळीं वदना ! १०
लज्जामन्दसुहास्यमिषानें अधरिं वसति केली कवितेनें
यथेच्छ कविनें सुधा प्राशिली तदा मनीं कविता सञ्चरली !
कवि बोले उन्मत्त होउनी " सखये ! कविता तूंच मम जनीं !
अधर तुझा करि अमृतस्यन्दन कवितेचें हा विलासभवन ! "
सजीव कविता आहे कान्ता ! मधुर विलासीं भुलवी स्वान्ता !
वचन, दृष्टिविक्षेप, अधररस, यांहीं कविता निपजे सरस ! १३

दे माझी भगिनी मला—!

[या कवितेंत स्त्रीपुरुषांत बन्धुभगिनीभाव असूं शकणार नाहीं असा आक्षेप घेणारास उत्तर दिलें आहे.]

श्लोक.

आलिङ्गी शशलाञ्छनास विमला प्रेमें अहा ! चन्द्रिका
तो संयोग असे जनांस निखिलां आनन्ददायी निका !
बन्धुप्रेम धरूनि उत्सुक सती भेटो मला लौकरी !
दे माझी भगिनी मला ! न उभयां आतां विरोधा करीं ! १

हीं तारा करिते विलास विविध प्रेमें नभःप्राङ्गणीं
इन्दूला गतिविभ्रमें भुलविते चित्तीं समानन्दुनी!
बन्धुप्रेमभरें स्वकोमलकरीं वेढो मला सत्वरी!
दे माझी भगिनी मला! न उभयां आतां विरोधा करीं! २
भानूची दयिता उषा मज बघे होऊन रागान्वित!
आम्राची प्रियवल्लरीहि सुमनोव्याजें मला तर्पित!
या साऱ्या भगिनी मदीय! मज का भीती जगाभीतरीं?
दे माझी भगिनी मला! न उभयां आतां विरोधा करीं! ३
लोकीं प्रेम असे अनेकपरिचें सारें पवित्र स्वतां
प्रेमाची अनुगामिनी परि असे ही योषिता तत्वतां
ज्या मार्गें प्रणयोपलब्धि घडते ती तो स्वयें आचरी
दे माझी भगिनी मला! न उभयां आतां विरोधा करीं! ४
आहे कान्त जसा तिला प्रिय तसा बन्धू नसावा कसा?
कीं कान्तप्रणयप्रदानसमयीं बन्धू गमो शत्रुसा?
केलें बन्धुवरी, करी न दयितप्रेमांत वाटा तरी
दे माझी भगिनी मला! न उभयां आतां विरोधा करीं! ५
मेघें[1] सिन्धुंतुनी गिरीवरि नदी आणोनि निक्षेपिली
तों ती सागरबन्धुदर्शन करायातें जवें धावली!
लोकीं दग्ध करील बन्धुभगिनी कोणी वियोगान्तरीं?
दे माझी भगिनी मला! न उभयां आतां विरोधा करीं! ६

१ नदी व सिन्धु दोन्हीही जलमय असतात ह्मणून येथें सिन्धूवर बन्धुत्वाचा आरोप केला आहे.

सुप्तशिशुप्रबोधन.

चालः—राधाधरमधुमिलिन्द०

ऊठ मुला झडकरी पसरला प्रकाश अवनीवरी ॥ ध्रु ॥
गेली रजनी, उडुगण लोपे, तिमिर जाय तें दुरी १
मधुरनिनादें सुखविति, उडती विहङ्गगण अम्बरीं २
मञ्जुलझंकृतिसंकुल केल्या सकल दिशा मधुकरीं ३
पसरे नूतनविकसितसुमनो—गन्ध सरःपरिसरीं ४
शीतलमन्दानिल सुखकारी मनोऽलसा ह्मणि हरी ५
पूर्वदिशा उजळुनी हळुच ये भानुरथध्वज वरी ६
बालरवी हा धरादेविला आलिङ्गी निजकरीं ७
चन्द्र निशाचर ह्मणुनि गतप्रभ झाला गगनान्तरीं ८
शय्या त्यजुनी उद्यमरत हो विमल यशातें वरीं ९
भाव धरुनि जगदेकनाथपदिं लीन होइं लवकरी १०

अमर कसें व्हावें?

श्लोक.

वीरा! जाण वृथा पराक्रम तुझा जो दाविसी सङ्गरीं
वेड्या, धैर्य विशाल, खड्गपटुता हींही वृथा भासती!
होतां लुप्त करालकालवदनीं राहील वार्ता तरी?
जा जा शीघ्र कवीकडे! अमरता देईल तोची तुला! १
राजा! वैभव थोर भोगिसि, असे सामर्थ्य मोठें तुझें!
बा सामन्तकिरीटरत्नकिरणीं त्वत्पादही शोभती!

मोठा कोश असे प्रचण्डबलही कांहीं न तूतें उणें
या लोकीं कवित्राचुनी परि दुजा कोणी तुला वाचवी! २
आहा! मञ्जरि होसि कामतरुची नाहीं तुला गे तुला
सौन्दर्या उपमा न, लोक लळते! त्वद्दर्शनें मोहतो!
ही कान्ती मृदुताहि ही परि गडे कालापुढें का टिके?
जा गे सूरिकडे! बघूं मग कसा तो काळ नेतो तुला! ३
जें जें रम्य उदात्त कांहिं ह्मणुनी आहे जगाभीतरीं
तें सारें विलयास जाइल पुढें काळोदरीं निश्चयें!
त्याचा पाश करोनि दूर फिरवी मागें धरोनी तया
ऐसा विक्रमशालि कोण भुवनीं आहे कवीत्राचुनी? ४

चिरसम्मेलन

श्लोक

" मेघव्याप्त नभांतुनी उतरली विद्युल्लता खालती
कान्ते! न स्थिर राहिली परि, निघे भूगोल सोडून ती
मागें भीषण अन्धकार पसरे! वार्ता न याची तिला
झाली दुःस्थिति चारुहासिनि! तशी; कां दास हा वञ्चिला? १
" दिव्यप्रेमसुधारस प्रियकरे! मीं स्वादु आस्वादिला
आलिंगूनि दृढ त्वदीय अधर प्राणेश्वरी! खण्डिला
तेव्हां मीं बहु धन्य धन्य गणिलें लोकान्तरीं जीविता
दुःखव्याप्त वियुक्त काल असला आला पुढें हा अतां! २
" गेलें तें सुख! कोठुनी पुनरपी भोगावयातें मिळे?
व्हावें दग्ध तुला स्मरून सतत प्रोद्दीप्तशोकानळें!

झाला क्रुद्ध कराल काल तुजला नेलें हरोनी बळें!
नाहीं होत विवेक यद्यपि अशी लोकस्थिती ही कळे! ३
"कोठें स्वर्ग कुणास ठाउक? नसे तन्मार्ग ठावा तुला
कैसी जाशिल एकलीच सुभगे टाकून येथें मला?
मी येतों तुजसङ्गतीं, क्षणभरीं थांबें गडे अम्बरीं
गे नाहीं मजवीण नन्दनवनक्रीडास्पृहा ही बरी! ४
"माझें प्रेम असत्य काय गमलें? कीं मन्तु कांहीं घडे?
तें मातें कथितां न चालसि नभीं, हें योग्य नाहीं गडे!
नाहीं येत रुची खरीच कलहावीण प्रिये प्रीतिला
हें तों सत्य असे; परी तव सखे हा मार्ग नाहीं भला! ५
"या मार्गावरुनी कशी परतुनी येशील मागें बरें?
दासाचे नयनाम्बुबिन्दु पुससी तूं केवि आतां करें?
शोकध्वान मदीय, वायुलहरी ओतील कर्णान्तरीं
भ्रान्ता होशिल तेधवा! परतणें नाहीं परी त्वत्करीं! ६
"केले रम्य विलास जे बहुपरी होतां तयांची स्मृती
वेडें होय मन प्रिये! तव कशी झाली कठोरा मती?
गाढालिङ्गनकालिं वस्त्रहि गमे शत्रूपरी सुन्दरी
आतां मी पडलों महीवरि अहा! तूं नांदसी अम्बरीं! ७
"हा! हा! अंगुलिमात्र दूर असतां शय्येवरी तूं निशीं
तेंही सह्य न होतसे मज मुळीं, हें तूं स्वयें जाणशी
आतां दूरवरी कुठें निवससी ठावेंहि नाहीं मला!

कण्ठावें वद केवि जीवित! कसा हा काल गे पातला! ८

" स्वर्गीं प्रेम वसे अशी प्रियकरे लोकोक्ति आहे परी
प्रेमाची मम त्यास सत्य वदतों येणार नाहीं सरी!
जेथें कल्पलतासुधादि वसती आनन्द खेळे सदा
सत्प्रेमोद्भव काय होइल अशा रम्य प्रदेशीं कदा? ९

" प्राशोनी नव अप्सरोधररसा पीयूषगर्वापहा
जेथें देवगण प्रमत्त फिरती उद्यानभागीं पहा
तेथें सात्विकभावरम्य मधुर प्रीती मिळावी कशी?
सोडोनी मजला किमर्थ सखये गेलीस सांगें अशी? १०

" ये ये धांवत! दास हा श्रमित गे झाला तुला बाहुनी
शोकक्लान्त तनू मदीय सखये वेढी स्वयें बाहुंनीं
हा! हा! हा रुसवा तुझा न कधिंही जाणार हें जाणतों
मोहोद्भ्रान्त परी पुनःपुनरपी मुग्धापरी बोलतों! ११

" आं!–हें काय? सखी–सखी उतरली स्वर्गांतुनी खालती!!
ये गे ये जवळी अशी! कर तुला वेढावया धावती!
अश्रू गाळिसि कां? प्रिये वद पुढें तूतें न कीं येववे?
मी येतों!–स्थिर राहिं तेथ! बल गे आलें मला हें नवें! १२

" न्याया नन्दनकाननीं मज, पुन्हा आलीस मागें प्रिये?
प्रेमाला तुझिया जगान्तरिं खरी देतां तुलाही न ये!
आलों!-थांब!-रहा उभी क्षणभरीं!-आलों प्रिये हा पहा!"
होओनी प्रिय निर्गतासु पडला भूमीवरी तो अहा! १३

ढळे शुद्ध प्रीती न, शिरिं जरि आपन्नग पडे
परी आवर्त्तीनीं उलट भरती प्रीतिस चढे!
न कालाही भेद प्रणयियुगलीं सत्य करवे
उपाधि भ्रंशोनी घडत चिरसम्मेलन जवें! १४

सुधाकल्लोल.

श्लोक.

जाहलों कीं लोकीं विधिविलसितें धन्य गमतें!
नसे कांहीं पाहीं अवनितलिं मत्सौख्यसमतें!
अहाहा! साठे हा मधुर नव आनन्द न मनीं!
यदंशच्छायाही खचित न मिळे नन्दनवनीं! १
विशुद्ध प्रेमाची कवण असते वाम न कृती?
मिळाला प्रेमाचा मजसि पुतळा वामन कृती!
ह्रदाकाशीं झाला प्रणयतरणी हा समुदित
फुले वेगें चित्ताम्बुरुह करुनी हास मुदित! २
सुखाचें सर्वस्व प्रगट करि सम्मोहलहरी
हरी सर्वा खेदा, झगिं ह्रदय मोदाकुल करी
तुलावी कीं जीशीं कनकमणिगर्भा न वसुधा
परेशानें प्रीती अहह! सृजिली हे नवसुधा! ३
सुधेतें प्राशोनी वसति बहु मोदें सुर चिर
परंतू त्यां नाहीं प्रणयमधु ठावा सुरुचिर!
जयाची-राहे न स्मृतिहि असतां सेवत-रुची

जया देती कष्टें सुकवि उपमा देवतरुची! ४
प्रिय स्वातन्त्र्याही त्यजुनि नमते कीं जनमती
तरङ्ग प्रेमाचे प्रबल हृदयीं जैं जनमती!
मिळाया आलों मी सरलहृदयें वामन! तुला
तुझ्या प्रेमा लाभे जगतिं मज कीं अन्य न तुला! ५
कराया पार्थातें सुखभरित दामोदर सजे
तसें वर्षी नेमें मजवरि सदा मोदरस जें!
कठोरा रत्नाशीं उपमित मृदुत्वें न करवे
मिळालें हें दैवें अभिनव सुहृद्रत्न बरवें! ६
दिपे यत्प्रेमाला शशधरकराची धवलता
वसन्तीच्या रम्या कुसुमित अशा त्या नव लता
अहा! व्हावें लज्जावनतमुख वीणामधुरवें
मिळालें हें दैवें अभिनव सुहृद्रत्न बरवें! ७
हरोनी खेदाच्या तिमिरपटला इन्दुसम जें
—मम प्रीती यत्प्रीत्युदधिपुढती बिन्दु समजें—
समुत्पन्ना माझ्या सुखलहरि चित्तीं करि जवें
मिळालें हें दैवें अभिनव सुहृद्रत्न बरवें! ८
सुगन्धातें शीतानिल वरि करी पञ्चमरवा
वसन्तीं सम्फुल्लीं कमलिं अलिझङ्कार बरवा
विधू ये आकाशीं शरदृतुमधें षोडशकल
तथापि त्वत्प्रेमापुढति गमती व्यर्थ सकल!! ९
मृगाङ्काची कोर प्रगटुनि चकोर प्रमुदवी

मृगा होतो किंवा सुखकर पयोदागम दवीं
तसें मित्रश्रेष्ठा! सुखवित तुझें दर्शन मना!
अहा! तूं प्रेमाचा उचित मज आदर्श नमना! १०
अहा! औदास्यातें सुमधुर पिकालाप हरवी
तशी त्वद्वाणी! तूं मज अलसशैत्यापह रवी!
तुला रत्ना गर्वें त्यजुनि धरिं मी कांच न करीं!
विहारा मोदें सन्मणिसह सदा काञ्चन करीं! ११

यथार्थ दर्पोक्ति.

श्लोक.

" वेडा हा करितो प्रलाप, उमजे याला न वस्तुस्थिती!
झाली मग्नचि कल्पनामय अशा सृष्टींत याची मती!
निद्राविश्रम ठाउका नहि सदा गुंगे विकारभ्रमीं!
कांहीं लाभ नसे तरी सतत हा होतो वृथा कां श्रमी? १
" आह्मांला उपयोग काय तरि या आहे कवीचा वदा?
याचे तर्कट तर्क ऐकुनि सुखी होईल कोणी कदा?
नाहीं उद्यम ज्यास त्या नृपशुनें स्वच्छन्द काव्यामृत
प्राशोनी भुवनीं खुशाल, असुनी जीवंत, व्हावें मृत!" २
ऐशीं ऐकुनि सोपहास वचनें सक्रोध झाला कवी
ईषन्मीलितलोचनें उघडुनी पाही सभोवार तो
गाम्भीर्यें निजहेलना परिसुनी धिक्कारिलें दूषका
थांबोनी क्षण एक त्या समयिं तो वाणी अशी बोलला ३

" जा जा येथोनि मूढा !–पळभरि न रहा ! तोंड दावीं न मातें !
रे तूतें बेडकाला मधुरमधुरुची सांग कैसी कळावी ?
चण्डांशूसा कशो हा चमकत भुवनीं, घूक तूं दुष्ट कोठें ?
माझें सामर्थ्य ठावें तुजसि न, न तरी बोल घेतास मागें ! ४
" राजेही मस्तकातें नमविति चरणीं ज्याचिया आदरानें
इन्दूसा जो जनांला प्रिय बहु गमला होती ! हृदय हृदय
लीलामात्रेंचि ज्याच्या सहज अमरते पावती क्षुद्र लोक
तो मी आहे कवीन्द्र ! त्वरित मुख तुझें आवरीं निन्दका रे
" कोठें सामर्थ्य माझें ? अबल मनुज तूं मन्दबुद्धीहि कोठें ?
वाचाळा; योग्य नाहीं बडबड असली, बोलसी काय कोणा ?
आहें ब्रह्मा दुजा मी ! रचित अभिनवा सृष्टि अव्याजरम्या !
काळाचाही सपाटा जिजवरि न चले, मानवांची कथा का ? ६
" सृष्टी ही नाशवंता, घडिभरि न टिके चालला फेरफार !
ही माझी काव्यसृष्टि प्रलयसमय तो येइपर्यन्त ऐशी !
वृद्धावस्था न ईतें सततचि सुभगा यौवनोत्फुल्लकान्ती !
ब्रम्ह्याची थोरवी का मजपुढति टिके ? काय मी क्षुद्र कोणी ?
" आहे संसार सारा चलचि, दिसतसे कल्पनेचा पसारा !
सौख्यें दुःखें नराला कवळिति सहसा कल्पनेवीण काय ?
शुष्मद्भालप्रदेशीं असुखचि दिसतें दीन झालां कळेना !
आनन्दाचाचे वाटा त्यजुनि असुख, मी सेवितों-कां ? कवि मी !
" जारे जा !-मन्दबुद्धे ! श्रम मम सगळा हा तुला फोल वाटो !
नाहीं माझ्या सुखाचा खचित तुजवरी ठेवला जाण पाया !

अन्नाचे चार गोळे उदरिं उतरणें हाचि कीं फायदा रे ?
हा मूढा! गाढवेंही सतत उकिरडा फुंकितो तींच थोर! ९
जा जा! उद्योग कांहीं करुनि मर! तुला कोण बोलावितो रे?
तोरें जा भारवाही! विषय न तव हा, आवरीं जीभ वेगें!
जेथें तेथें असा कां धडपड करिसी गर्दभासारिखा रे ?
सारे वाक्पाटवातें तव परिसुनि या थक्क होतील खास! १०
पोटाची खाच मूढा, भरुनि विहरणें हेंच कीं लोककार्य?
मारावी कीं भरारी जनपदविहगें प्रीतिच्या अम्बरांत!
अंगींचें वीर्य सारें उघड करुनिया दाखवावें प्रचण्ड!
याचेसाठींच लोकीं कवि अवतरला हा असे जाण सत्य! ११
बांधावीं स्नेहपाशीं अखिलजनमनें,–काव्य गातों ह्मणून!
लोपोनी वैर सारें मुदित जग असो,–काव्य गातों ह्मणून!
अंगींचें लोक वीर्य प्रगट झणि करो,–काव्य गातों ह्मणून!
लोपो नैराश्य, आशा निखिल जनिं भरो,–काव्य गातों ह्मणून!
प्राण्याचा प्राणसार प्रणय उपजवी हा कवी मी स्वकाव्यें!
माझें सामर्थ्य मोठें कुठुनि तुज कळे मन्दधीला विचित्र?
कां आतां लाजलास? स्वमुख करिसि कां हीनतेजस्क खालीं?
कोठें मीं? तूंहि कोठें? चल चल निघ जा–येथ राहूं नको–जा!

कवितादर्शन.

(चाल—वीरशिरोमणि०).

सुधामधुर चन्द्रिका फेकितो इन्दू भूमीवरी
तारका चमकति नीलाम्बरीं
अभिनवसुमनःसुरभि गन्धवह मन्द मन्द वाहतो
सकलजनमनस्ताप वारितो
ऐशा समयीं सौधावरती मी कविताचिन्तनीं
होतों शान्तमनें पहुडुनी
रजनीवल्लभ निजकोमलकरिं झाकी मम लोचनां
आलिंगी मज निद्राङ्गना
चाल ॥ तों अवचित उठला नूपुरमधुरध्वनी
देखिली सुन्दरी पद्मायतलोचनी !
नवयौवनरम्या पाही मज हासुनी
लज्जारुणवदनेन्दु वळवुनी चमकुनि होई दुरी
फेकी मधुरदृष्टि मजवरी ! १
" ललितविलसिते ! तव प्रीतिला पात्र असें काय मी ?
बुडवीं मज न निराशातमीं
" हृदयमन्दिरीं तुला सतत गे, स्थापिन मी आदरें
विसंबिन पलहि न चेतोहरे !
" तूं जीवित मम ! तुजवाचुनि जग शून्यचि मज सुन्दरी !
जिवलगे या दासा स्वीकरीं ! "
चाल ॥ स्मित करित हळुहळू मजसान्निध पातली
प्रेमें मज चुम्बुनि अन्तर्हित जाहली !
ती पुनरपि नाहीं हाय अजुनि देखिली !

रचित मनःशान्त्यर्थ तिजवरी गाणीं मी बहुपरी
कण्ठितों जीवित कैसें तरी! २

प्रेममहिमा.

(श्लोक).

शरच्चन्द्रज्योत्स्ना हरि जनमनस्ताप सहसा
अहा! वाहे सायंसमयमधुमन्दानिल कसा!
नभःप्रान्तीं तारा बहुविध विलासीं विहरती
विभूति प्रेमाच्या परि मजसि या खास गमती! १
अहा! नाहीं प्रेमाविण लवहि सत्यांश भुवनीं!
सुखाचें साम्राज्य प्रणयमहिमा स्थापित वनीं!
मधुप्रेमास्वादें नर अमर आनन्द वरितो
न लाभे ज्या प्रीती, हतनर गमे भूमिवरि तो! २
प्रिये! तूं प्रेमाची असासि पुतळी भावललिते!
मनीं माझ्या रात्रन्दिन विहरसी शुद्धचरिते!
चलद्दृक्पातांनं सुखविसि मला मन्दहसिते!
अहा! प्रेमानन्दाकुल करिसि कान्तास दयिते! ३

प्रेमसाम्राज्य.

प्रेमें चमके उडुमाला   मोहित करिते रसिकाला!
प्रेमें कुसुमें फुलतात   मोद अन्तरीं भरितात! १
प्रेमें अम्बुदपंक्ति फिरे   वर्षुनि करिते सुखित धरे!
प्रेमें वाहत जाय नदी   बुडवी सकलां प्रचुर मुदीं! २

जिकडे तिकडे प्रेम दिसे माझ्याही हृदयांत वसे!
प्रेमावाचुनि शून्य असें स्थळ एकहि जगतांत नसे ३
सत्प्रेमाचा अधिकारी नाहीं नर अथवा नारी!
प्रेमाचा सम्भव कोठें होतो हें गूढचि मोठें! ४
बाह्य गुणांचें स्तोम जिथें बहुधा न मिळे प्रेम तिथें
प्रेम न सौन्दर्यांत वसे! प्रेम द्रव्याजवळ नसे! ५
प्रेम न मधुरवचोजालीं प्रेम न वाढे सुखकालीं
असेल जैशी परिस्थिती तशी फिरतसे लोकमती- ६
आहे अचल प्रेम परी भिन्नत्व न केव्हांहि धरी
स्वयंस्फूर्त हें प्रेम असे बाह्योपाधिप्रभव नसे ७
प्रेम न नाकाडोळ्यांत प्रेम न सुललित वर्णांत
प्रेम जडांत न बद्ध असे मन्दमती परि नित्य फसे! ८
प्रेमाचें क्रीडास्थान केवळ नाहीं उद्यान
माळ शैलशिखरें विपिनें व्यापुनि गेलीं प्रेमानें! ९
प्रेम अम्बरीं धरेवरी! प्रेम अन्तरीं बाहेरी!
सभोंवतींहा प्रेम असे! सकल व्याप्त प्रेमरसें! १०
प्रेम प्रकाशतिमिरांत समचि प्रेमा दिनरात!
बोलुनि उघड प्रेम दिसे न बोलतां झाकतहि नसे! ११
मूकपणें तें बोलतसे! दुःखांतहि तें गूढ हसे!
गाम्भीर्यांतहि खेळ करी! औदास्यांतहि नृत्य करी! १२
जीवित आर्द्र प्रेमरसें होतां ये स्वर्गत्व रसे!
जीवितकर्तव्य न दुसरें! डोलावें सत्प्रेमभरें! १३

प्रेमाचि यत्नें मिळवावें ! प्रेमीं जीवित वळवावें !
प्राशुनि मधुरप्रेमसुधा वाटे व्हावें गुंग सदा ! १४
काव्यमाधुरी तुच्छ गमे प्रेमरसीं मन अनिश रमे !
व्हावें चित्त प्रेममय मग मज कसलेंही न भय ! १५

सुहृद्दर्शन.

(दिंडी).

खचित फिटलें पारणें लोचनांचें !
महा आनन्दें कसें हृदय नाचे !
गड्या ! दर्शन जाहलें तुझें आज
मधुर अपुली ती वचःसुधा पाज ! १
किती गेल्या यामिनी चिन्तनांत !
ध्यास धरिला तव सतत मी मनांत !
मना रमवाया स्मरुनि तुला प्रेमें
काव्यकुसुमें वाहिलीं करुनि नेमें ! २
तुझ्यावाचुनि कवितेस विषय नाहीं !
मनोवृत्ती जाहली अशी कांहीं
प्रणयमूर्तिस तुज वर्णितां स्वभावें
काव्यरसपाना रसिक तूर्ण धावे ! ३
तुझ्यावाचुनि पूजुं मी कोण देव ?
मनोमन्दिरिं नांदसी तूं सदैव
प्रेम तूं ! तूं सौन्दर्य ! तूं विसावा !

गड्या! नाहीं मज अन्य देव ठावा! ४
हृदय माझें निर्मलाकाश आहे
त्यांत विहरसि तूं शरच्चन्द्र पाहें!
तुला पाहुनि आनन्द मनीं दाटे
अहा! वाहे तो उभयनेत्रवाटें! ५
देईं आलिङ्गन गाढ या जनातें!
नसे नांवाचें उरड मित्रनातें!
हृदय हृदया लावुनी वेढ हातीं!
परिष्वङ्गें जन भिन्न एक होती! ६
नको आतां सोडून मला जाऊं!
एक ठायीं आमरण सख्या राहूं!
अतां पुनरपि तव विरह सोसण्याला
खचित नाहीं रे शक्ति या जनाला! ७
कोण तुजविण मज सांग असें लोकीं
अदय होउनि ढकलीं न विरहशोकीं!
नको मित्राला हेंहि कथायास
काय होती त्याला न महायास! ८
वियोगाचा तो समय आठवोनी
उभयतांचें हृदय ये तैं भरोनी!
बघत अनिमिष दृष्टिनें एकमेकां
यौगपद्यें वरियलें मुदा शोका! ९
उभयातांही करपाशिं बद्ध झालें!

शून्यहृदयें क्षणभरीं स्वस्थ ठेलों!
पुन्हा भानावरि पातलों तदाचा
मोद निस्तुल तो अवचनीय साचा! १०
प्रेमकल्लोलीं लोल हृदय होतां
दयित जन तो लोचनांपुढें येतां
मनोवृत्ती जी होतसे विचित्र
तिचें काढावें लिहुनि केवि चित्र! ११

कवीचें मन.

श्लोक.

लक्ष्मीचें रमणीय लास्य न कदा तन्मानसा मोहवी
दृष्टी लागुनि उन्मनी विचरतो स्वच्छन्द लोकीं कवी!
सृष्टींतील न वस्तु एकहि तया मोहांत पाडूं शके
मोहानें जरि हालुनी भुलुनिही कोणीकडे तो भके! १
आहे जीवित चारुताच कविचें, प्रीतींतही गुंग तो
होतो बद्ध न त्यांत तो परि, दुरी राहूनही रंगतो!
डोले तो रमणीय वस्तु बघुनी हासे समानन्दुनी
त्याची दृष्टि परी असे, न कळते, कोणीकडे लागुनी! २
कान्तेचें स्मित रञ्जवी, भुलवितो त्याला प्रियालाप तो
नाना विभ्रम दावितां प्रणयिनी उन्मत्तसा डोलतो
त्या कालींच परी तदीय मन तें अज्ञात कोण्या स्थला-
हेतें मग्न! कुणा कळेल जगिं तद्वृत्ती कुठें लागली? ३

लोकांना दिसतो तसाच कविचा आचार नाहीं खरें
त्याचें गूढ विचारमग्न मन कीं जाणील कोणी बरें?
सामान्यांहुनि तो विचित्र! कुठुनी अज्ञांस हें आकळे?
हें तत्व व्यवहारभिन्न, न जडव्यापारमग्नां कळे! ४
लोकांना समजे न, आंतुनि तसा बाहेर नाहीं कवी!
भिन्ना दृष्टि तदीय! सत्य मुशला आणील तो पालवी!
त्याचें ज्ञान अतर्क्य! शक्ति अतुला! सामान्य नोहे मती!
गर्वा सोडुनि थोर थोर कविला अत्यादरें वन्दिती! ५

पश्चात्ताप.

अंजनीगीत.

मधुरदर्शने! प्रणयदेवते! भक्तवत्सले! विबुधसंस्तुते!
दावुनि मजला भीषणचरितें वञ्चियलें कैसें? १
पिशाचरूपा वरी अप्सरा! हिमांशुलेखा होय प्रखरा!
कैसा केला विचार न जरा? दुःखीं लोटियलें! २
हात तुझा विश्वासें धरुनी होतों विचरत विशङ्क भुवनीं!
त्या मज नीरस कूपीं लोटुनि काय तुला मिळलें? ३
प्रीतिसरित्कल्लोललोल मन पवित्रतानौकेवरि बैसुन
जातां खडकावरी आपटुन हाय! फुटुनि गेलें! ४
सौन्दर्यावरि नयन लोभती, परि ती वृत्ती नोहे प्रीती!
वैपरीत्य शिरलें मग चित्तीं हाय! कोण पापें? ५
यौवनललिता मुग्धा बाला कां वाटावी प्रिय हृदयाला?

पूर प्रीतीचा हा आला हें ह्मणणें लटकें! ६
बाह्य हेतुनें प्रीति न जडते परि हें मानिति असत्य, जड ते!
हें जाणुनिही चञ्चल होतें कां हें हतहृदय? ७
विशदस्मितमधुराधरपल्लव तेथुनि होतो सत्प्रेमोद्भव
हेंहि खरें मज वाटेना तंव जंव मज असति सखे! ८
भगिनीप्रेमसुधारस सेवुनि कितीकदां मी गेलों मोहुनि!
तो तरि निपजे पावित्र्यांतुनि? अनुभव मज आहे! ९
सुन्दर वस्तू, जडचि परी ती! कैसी निपजे शुद्ध प्रीती?
ऐसें असतां सौन्दर्याप्रति मानूं श्रेष्ठ कसें? १०
कळतें हें परि मन कां चञ्चल झालें ऐसें? स्थिर नचि तें पल!
हाय! शिरीं पडला दुःखाचल! सुटका होय कशी? ११
ज्ञान असोनी मूढ जाहलों! पापकर्दमीं पूर्ण बुडालों!
पावित्र्याला मुकलों!—मुकलों!—आतां काय जिणें? १२
विद्वत्त्वाला डाग लागला! हीनपणा सुविचारा आला!
पवित्र मित्रस्नेहसुखाला अपात्र मी ठरलों! १३
जडासक्त मी बनलों कैसा? अविवेकीही झालों ऐसा!
दुर्दैवाचा पडला फासा! आतां काय जिणें? १४
मनावरी तनुची पावनता, तनु भ्रष्टली मन भ्रष्टतां
पावित्र्याचा गर्व तत्वतां आज लया गेला! १५
हाय हाय! ही कोण दुःस्थिती? मानव्याला मुकलों सम्प्रति!
झाली हा रे! शोकमूढ मति काय करूं नकळे! १६
स्पर्श न करिं मज मित्रा आतां! घडली हाहा! कृती अनुचिता!

भ्रष्टचि होशिल मला स्पर्शितां! दूर सख्या होई! १७
पवित्र दृष्टी तिकडे फिरवीं, त्यजुनि जाय मज विवेक केवी?
काय करूं?—मज अजुनी ठेवी कृतान्त तो कैसा? १८
पापमूर्ति मी खल अविचारी अनीतिपङ्कीं रमलों भारी
देवा! नेशिल तरि आभारी होइन फार तुझा १९
विषयाला प्रीतीच मानुनी गेलों सौन्दर्यावरि मोहुनि
प्रमाद घडला मोठा हातुनि क्षमा कशी मागूं? २०
विषयवासनामरुप्रदेश, न तिथें प्रीतिसलिललवलेश!
उलटे पडती नाना क्लेश, परि मन ऐकेना! २१
होय न वस्तुस्थितिचें भान ह्मणुनी धावे मृगजलपान--
करावया मृग!—असुनी ज्ञान झालों मूढ कसा? २२
विकारसलिलप्रवाहवश मी गेलों सम्प्रति बुडुनि गाढ तमिं
दीनदयाळा! तुजला प्रणमीं, सत्पथ दावि मला! २३
इन्द्रियसंयम मला घडेना, होतें ऐसें काय कळेना!
देवा! आतां नसे तुजविना आश्रय मज दुसरा! २४
अज्ञानी मी, असुनी ज्ञान, अवनत्युन्मुख होतों कळुन!
फळलें पाप असें हें कवण? कां व्हावें ऐसें? २५
वस्तुस्थिति तरि नीट जाणतों कूपीं जाउनि कैसा पडतों
कोण कळेना मला ढकलितो? देई हात विभो! २६
विवेकबल तें गेलें लोपुनि! भयविव्हल जाहलों मन्मनीं
देवा! ऐशा बिकट व्यसनीं तूं आश्रय एक! २७
कामवृकमुखांतून सुटाया बहुपरि धडपड केली वाया

अश्रांत श्रमली मम काया, ये धाउनि आतां! २८
सुन्दर रूपें व्यसनें येती, तेणें होते मोहित वृत्ती
बनते पंगू विचारशक्ती तुजवांचुनि देवा! २९
चञ्चल झालों स्थिरधी असुन, दावूं आतां कैसें वदन?
क्षमा करिल मज लोकीं कवण तुजवांचुनि देवा? ३०
शुद्ध हृदय हें भ्रष्ट जहालें पश्चात्तापजलानें धुतलें
प्रभो! तुजपुढें आज ठेविलें तें स्वीकारावें! ३१
मित्रांनो! हा खरा अभागी, मनोधैर्य तें नसे मदंगीं,
परी विचारें प्रीतीरंगीं होतों दंग पुन्हां! ३२
स्वतःसिद्ध जगिं पवित्र मानव कुठुनी मिळतो? विचित्र हा भव
यत्न करुनि विमलप्रेमासव सेवावें नित्य! ३३
उदात्त गुण सम्पादन करणें, विकार जिंकुनि विजय पावणें,
पवित्रता अकलङ्क राखणें, हेंच मनुजकार्य! ३४
व्यसनकण्टकोद्धरण करोनी धैर्यकवच अंगीं लेवोनी
सुखमान्दिरिं यत्नें प्रविशोनी शान्ति मेळवावी! ३५
बहिरंगावरि लुब्ध न व्हावें आन्तर सद्गुणिं लक्ष असावें
प्रीतिसरित्सलिलांत रमावें स्वच्छन्दानन्दें! ३६
समयीं घडते चूक परी ती यत्नें बुधजन नीट करीती
हें ठेउनि मनिं तैशी रीती नित्य आचरावी ३७
विश्वनियामक दयाळु आहे, ही साधूक्ती असत्य नोहे
अज्ञजना! विश्वासुनि राहें त्याच्यावरि नित्य ३८
कठिणसमयिं मन हताश होतां धैर्यवृत्ति ती लयास जातां

देतो साहाय्या अबलार्ता त्या प्रभुला वंदीं ३९
दुर्बल मानव काय करील? प्रभू कृपाळु न जरि होईल
नीतिपथाक्रमणीं याया बल प्रभुला शरण चला ४०

कविप्रभाव.

अंजनीगीत.

जिकडे तिकडे जडचि दिसतसे! विचित्र अद्भुत कांहींच नसे!
पुनरपि भुलविल मनास असलें सृष्टिंत काय असे? १
वासवचापविभूषित अम्बर, अथवा चमकति तारा ज्यावर,
एकवार बघुनीही होतो उत्सुक कोण नर? २
कुसुमोद्यानीं लतिकाकुञ्जीं घालित असतां मिलिन्द रुञ्जी
पुनरपि पुनरपि जाया होतो कोण बघूं राजी? ३
क्षुब्ध सागराचें खळखळणें, गिरिसरितांचें चपल वाहणें
नवीन दृष्टीनें पाहियलें आहे का कोणें? ४
बालनिर्झरांचें बागडणें, वन्य सुमांचें कोमल हसणें
नयनां कितिदां हरिततृणांचें मोहवील डुलणें? ५
विपिनदेवता करिती गान, उमटे कीचकरन्ध्रांतून
असेल मञ्जुल, परी पुन्हां तें भुलविल काय मन? ६
तरुशाखांवरि बसुनी नाना विहङ्ग अम्बरिं फेकिति ताना
पुन्हां ऐकतां काय न वाटे कलकलाट काना? ७
इन्दू असतां क्रीडत गगनीं जातें क्षणभरि मानस भुलुनी
परी बिजेची पुनरपि गोडी येइ तदा कुठुनी? ८

तमोव्याकुला सृष्टी असतां, तोष होय बहु रवी उगवतां
सर्व दिवसभर ती उत्कण्ठा व्यापी कीं चित्ता? ९
असेऊ रमणी सुन्दर भारी, जाय परिचयें रुचि ती सारी,
विटुनी सहवासा, मन वेगें फिरतें माघारीं! १०
तेच तेच ते पुष्पित वृक्ष हजार किंवा असोत लक्ष
पुनःपुन्हां तद्दर्शनिं कैसें होय दक्ष लक्ष? ११
लेशहि नाहीं विचित्रता जरि सर्व पसारा फुकट समज तरि
तेंच पाहणें तेंच सेवणें,—गोडी काय परी? १२
सतत मनाला बुडविल मोहीं ऐशी सृष्टित जादू नाहीं!
एकावाचुनि विचित्र दुसरें नाढळतें कांहीं! १३
सृष्टीची ही अशी जडास्थिति सुचिर मोहविल कशी रसिकमति?
चटक न लागे जिच्या विलासें ती कसली युवती? १४
अश्रू ढाळित सृष्टी गेली कविच्या सन्निध जाउनि ठेली
कविनें तिजला बघुनि लेखणी ठेवियली खालीं १५
घेउनि जवळी डोळे पुसुन प्रेमें कुरवाळी तद्वदन
अङ्कल्याजवळी बसवी तिजला करी हास्य करुन! १६
काय नवल हो! अवचित आलें सृष्टीवरती तेज कोठलें?
सौन्दर्य तिचें प्रतिक्षणाला नवीनसें गमलें! १७

श्लोक.

साधेपणाच सगळा जगतांत आहे
कीं नव्यभक्त चिरकाल रसज्ञ मोहे?
फेकी यदा कवि सुधोपम दिव्य दृष्टि

ही नित्यनूतन दिसे रमणीय सृष्टि ! १८
सृष्टी मनोज्ञ गमते सुकविप्रभावें
पाहून जीस रसिकांहिं भुलून जावें !
लोकीं कवीच नसते तरि शून्य सारें
आनन्द ओतिति कवि स्ववचःप्रसारें ! १९

कवितेचा जन्म.

श्लोक.

कान्तापल्लवकोमलाङ्कफलकीं स्थापूनिया मस्तक
होतों मी प्रणयोत्तरङ्गितमनें पाहात तीचें मुख
आनन्दोर्मि खळाळुनी विसरली कान्ताहि देहस्मृति !
झाली सर्वहि सृष्टि लीन उभयां ! वेडावली मन्मति ! १
होता रम्य निशीथकाळ, चमके तारावली अम्बरीं,
मोदें हासुनि चंद्रमा निजकरीं पीयूषवृष्टी करी !
ही शोभा बघुनी कुतूहलवशा संस्तब्ध सृष्टी दिसे
आम्ही प्रेमरसीं निमग्न ! दुसरी वार्ताहि ठावी नसे ! २
योगी जाउनि काननांत बसती, न द्वैत भंगे परी
नाना दुष्ट विकार उद्भवुनि ना शान्ती टिके अन्तरीं
संसारीं वसुनी अम्ही समजतों अद्वैततत्त्व स्वयें !
प्रेमाचा महिमा अगाध ! तुलना त्याची कुणाही न ये ! ३
कण्ठीं घालुनि हस्त एक, वदलों कान्तेस मी तेधवा—
“ भार्ये ! हा अमृतप्रवाह असुनी कां निन्दिला या भवा ?
आनन्दप्रचुर स्थितीस असल्या भीती वृथा कां जन ?

देती फेकुनि कालकूट ह्मणुनी वेडे पयोभाजन! ४

"प्राशायास पुढें सुधाचषक जो केला जगन्नायकें
तो गर्वें दुरि सारिला फळ तरी येणार त्यासारखें!
आनन्दस्थिति लाभली मजसि जी ती गोड मी मानितों
हें स्त्रीरत्न मिळे करीं ह्मणुनिया दैवासही वानितों! ५

"तूं माझी हृदयेश्वरी प्रियतमा मच्चित्तसम्मोहिनी
तूं मन्मानसकैरवेन्दुकलिका तूं प्रीतिसौदामिनी!
या दासा सुखदात्रया झटसि तूं आर्ये अहर्यामिनी
व्हावें काय उदास मी उगाता सौख्यास धिक्कारुनी?" ६

कान्ता हासुनि बोलली "प्रियकरा, ही गोष्ट आहे खरी
दासीची परि एकवार परिसा प्राणेश! ही वैखरी
ऐसें प्रेम मिळे कुठेंहि नचि, मी याची असें स्वामिनी!
ही लोकस्थिति पाहतां मज गमे मी धन्य आहें जनीं! ७

"प्रेमाची स्मृति या, जनांस बहुधा होईल ऐशी कृती
कांहीं आचरुनी करा मज सुखी, व्हावें तुह्मींही कृती!
प्रेमाचा पुतळा ह्मणून अपुली होईल लोकीं स्तुति
नाथा! मीहि तुह्मासवें जनमुखीं होईन धन्या अति! ८

"विद्युत् दिव्य घनान्धकारिं चमके लोपे सवेंचि स्वयें
युष्मत्प्रेम तसेंचि चञ्चल असें कोणीहि बोलूं नये!
नित्य प्रीतितडित् चकाकुनि तमोऽव्यासा जनाभ्यन्तरीं
दावो दिव्य पथ प्रमोदकर ती सारोनि शङ्का दुरी! ९

"ही पुष्पें फुललीं सुगन्ध न उद्यां राहील यांचा परी!

हेंही कोकिलमञ्जुगान पवनें वाहोनि गेलें दुरी !
आतां वाहत ही गभीर सरिता ग्रीष्मीं दिसे कोरडी !
प्राणेशा, विद्युत्कान्ति फार तर ही राहील कांहीं घडी ! १०
" दिव्य प्रेम असेंच काय अतुलें जाणार नाशाप्रती ?
नाथा ! काल न सत्य राखिल जनीं माझ्या सुखाची स्मृती !
हें सारेंहि टिकेल काय करितां तें आचरावें झणीं
त्यावाचून न शान्तता क्षणभरी नांदेल माझ्या मना ! " ११
आश्चर्याकुल जाहलों श्रवुनिया वाणी प्रियेची अशी
हा स्वर्गीय मला विदग्ध वनिता देवा मिळाली कशी ?
व्हावी पूर्ण तिची स्पृहा ह्मणुनिया सानन्द रात्रन्दिनीं
सोडोनी श्रम अन्य, जाय कवितादेवीपदीं गुंगुनी ! १२

देवगिरींतील सायंकाळ. *

श्लोक.

सन्ध्यारागसुरञ्जिताभ्रपटलें संकीर्ण शोभे नभ
सायंस्नानकुतूहलें रवि शिरे सिन्धूंत मन्दप्रभ
आनन्दें विहगांहिं मञ्जुलरवें केल्या दिशा संकुल
झङ्कारें नवमल्लिकापरिसरीं क्रीडे अलींचें कुल ! १
मोजाया नभउच्चता विहग जे वेगें नभीं धावले
पाहोनी क्षितिजातळीं तम महा खालीं भयें पातले !

---

* हें वर्णन कवीच्या एका अमुद्रित काव्यापैकीं आहे. प्रसंग रामदेवरावाच्या वेळचा.

शोभे निर्मल शान्त अम्बर, दिसे विस्तीर्ण सिन्धू जसा
तो अस्तोन्मुख शोभला दिनमणी कीं वाडवाग्नी तसा ! २
सूर्याचे कर कोवळे पसरले चोहींकडे शीतल
कीं माधुर्याचे सांडलें चहुकडे ! तैं शोभलें भूतल
झालीं काञ्चनयुक्त हर्म्यशिखरें कान्तिप्रकर्षाकुलें !
शोभे देवगिरी, सुमेरुगिरिचें सौन्दर्य कीं पातलें ? ३
जैशी सागरगर्वितस्तुतगुणीं द्वारावती शोभली
तैशी देवगिरी मनोहर महत्त्वानें निजें भासली !
व्यासाची तिजला स्वभावमधुरा वाणी स्तवाया झटे
येथें साम्य नसे, हिचा स्तव करी हा मन्दधी मी कुठें ? ४
फेटा बांधुनि झोकदार बरवा, मंदील कोणी शिरीं
कर्णीं खोवुनि पुष्पगुच्छ सुरभी, पोषाख ही भर्जरी
ऐटीनें बहु धुंद दृष्टि वरती फेकीत मानी जन
स्वातन्त्र्योद्धत हिंडती चहुकडे, ज्यां गोड वाटे रण ! ५
नाहीं ठावुक ज्यांस नम्र करणें शत्रूपुढें मस्तक
दंडावें समरांत नित्य रिपुंनां हें ज्यांस वाटे सुख !
संग्रामीं रुधिरासवा पिउनिया आकण्ठ मत्ता जशा
समशेरी करितात भीषणरवव्यामूढ साऱ्या दिशा ! ६
घ्याया दर्शन चालल्या युवतिही या अम्बिकामन्दिरीं
कांहीं दर्शन घेउनी परतल्या जाया गृहा सुन्दरी
ते घण्टारव ! शब्द ते ! भरुनिया देवालयें गर्जलीं !
दाटी होय अपार वाट न मिळे जाया जनांतें मुळीं ! ७

"देई थोर वियोगदुःख सविता तो जाय अस्ताचलीं
कान्ताची करि भेट ती रजनि ही मैत्रीण कीं पातली?"
ऐसें चिन्तुनि मानसीं बघुनिया अस्तोन्मुखा भास्करा
बाला मुग्धगुणान्विता झडकरी सोत्कण्ठ चाले घरा! ८
हा सन्ध्यासमय स्वयें पतिसवें कान्तेस संयोजवी
हा हा! तो परि चक्रवाकमिथुना दुष्टापरी दूरवी!
गेली एक सुखीं बुडून दयिता आलिंगुनी कामिनी
झाली त्या समयींच एक विरहें दीना वियुक्ता मनीं! ९
रात्रीं नूतनकामिनीरतिसुखा घेओनि कोणी युवा
झाला चिन्तनिं त्याच मग्न, हृदयीं आनन्द भोगी नवा!
तो गेहांतुनि देवदर्शन कराय तें अहा चालला
आला भ्रान्तमनें फिरूनिफिरुनी मागें विलासस्थला! १०
ताजे हार, तुरे सुरेख करुनी हे पण्यरथ्येवरी
मालाकार विक्रावयास बसले, सौरभ्य धावे दुरी
सारी देवगिरी तदा दिसतसे वासन्त कालापरी
या भृङ्गासम गन्धलोलुप जनीं संभ्रान्त भासे पुरी! ११
मोहोनी गतिविभ्रमें युवजनां मार्गांत वाराङ्गना
फेकोनी विषदिग्धदृक्शर झणीं त्या भेदिती तन्मना!
रम्य स्मेरमुखा पुन्हां वळवुनी मागें, तया पाहती!
दृष्टी घेति न ओढुनी हृदयही त्यांचें अहा ओढिती! १२
कोणी वीर गडी बसून फिरतो डौलांत अश्वावरी
घोडाही बहु ऐटिनें निजपदा टाकी डुले अन्तरीं

केव्हां मन्दगती धरी दुडकिही भर्धाव धावे कदा
ऐसे स्वार अनन्त दौड करिती देशांत या एकदां ! १३
लाजावी अमरावती दिसतसे ऐसी पुरी तेधवा
विद्याकाव्यकलाकलाप विलसे, होती रुची भूधवा
कोठेंही नव्हती अनीतिराति ती, सर्वत्र शान्ती वसे
रागद्वेष परस्परांत लवही तेव्हां न कोठें दिसे ! १४
पाहोनी पुर तें मनीं गमतसे कीं रामभूनायका
मोहोनी जणु खालतीं उतरला हा स्वर्ग येथें निका !
शोभा ऐसि दुज्या स्थळीं न मनुजा पाहावयातें मिळे
हें सौन्दर्य बघून सर्व पुरिंचा कीं गर्व सारा गळे ! १५
आतां मात्र न वाचकांस दिसुनी येणार हें वैभव !
तें सौन्दर्य न होय गोचर, जनां आनन्द दे जें नव !
ते प्रासाद विशाल ! हर्म्य नव ते ! प्राकार विस्तीर्ण ते !
गेले सर्व लयास ! काल–वदनीं हा ! जाहले लुप्त ते ! १६
कैसा वीररसांत हाय पडला देवा, मिठाचा खडा ?
बा रे, कां लिहिलासि शोकरसची दैवीं अह्मां रोकडा ?
जे सूर्यापरि एकदां चमकुनी गेले जगीं विक्रमें
त्यांचीं वैभवहीन दीन वदनें पाहोनि चित्त भ्रमे ! १७

अर्थ कीं अनर्थ ?

आर्या.

व्यवहार कोणता वद ? गोपन ज्यामाजि होय सत्याचें !

व्यवहार कुशल? जो व्रत धरि 'हांजी हां' सदां करावयाचें १
कोण शहाणा? नर जो द्रविणोद्धतचरणसेवनीं दंग!
थोर कुणास ह्मणावें? लाजेना करुनि जो वचनभंग! २
मूढ कवण? सत्यास्तव जो स्वार्थाची वृथाचि हानि करी!
दाता कोण? करी जो अर्थिजनां तुष्ट निजवचोनिकरीं! ३
बलवंत कोण? दीनच्छल करि सस्मितमुखें बलोत्कर्षे!
ज्ञानी कोण? करोनी सुजनाधिक्षेप अंतरीं हर्षे! ४
रसिक कवण? भलत्याही वचनें सानन्द डोलवी मान!
सत्कवि कोण? मनोहर पदपंक्तीनेंच लोभवी कान! ५
काव्यप्रसाद? यमकश्लेषादिक विलसती अलंकार!
स्त्रीप्रीति कोणती? रुचि चपलविषयजडसुखांत जी फार! ६
कोण स्वदेशभक्त? स्ववचोजालांत बद्ध करि सकलां!
कोण प्रख्यात कथा? आत्मस्तुतिलाचि जो सदा विकला! ७
लेखक कोण? कशाही शब्दांनीं भरुनि काढितो पानें!
वाचक? पुस्तक संपवि झरझर वाचून! भाव जन जाणे! ८

यामिनीवल्लभ.

श्लोक

प्रदोषसमयीं अहा! पवन वाहतो शीतल
मदान्धनृपतीपरी तिमिर आक्रमी भूतल
भयाकुलितमानसें शिरति बालकें मन्दिरीं
समुत्सुक सुखावती रमणदर्शनें सुन्दरी! १

प्रिया मधुर हासुनी प्रियकरा बघे चोरुनी
प्रमोद दयितागमें मुळिं न मावतो तन्मनीं!
वियुक्तहृदया तिच्या गमत शान्तता कालिं या
अहा! सकल पावती प्रियवियोगदुःखें लया! २
विशाल नभ निर्मल स्वविभवें दिसे भूपसें
अनंत नव मौक्तिकें उधळि हें भरोनी पसे!
नभःसुरनदीमधें जलविहारकामेंचि का-
निघे अमरवृन्द हें हळुहळू, न या तारका! ३
अशा समयिं निर्मला उदयदिग्वधू भासते
जणो बहुत हर्षुनी बघुनिया प्रिया हासते!
तमःपटल सारुनी दुरि हळूच शीतप्रभ
महीध्रशिरिं ठेवितो चरण यामिनीवल्लभ! ४
विनाश तम पावलें! पसरली प्रभा क्ष्मातलीं
सुखावुनि विकासलें कुमुदवृन्द! गुंगे अली!
सरोजलिं भरोनिया विमल चन्द्रिका कोमला
मनोज्ञ सुषमा तदा बघुनि तोष झाला मला! ५
सुधांशुकर शोभती तरल रौप्यतारांपरी!
कुतूहलभरें भरे न नर कोणता अंतरीं?
विलास करि मेदिनी मधुर मोदसिन्धूमधीं
न भान विसरोनिया रसिक जाय कैसा सुधी? ६
नटूनि अभिसारिका दयितमन्दिरीं चालती
प्रदीपसम मानिला हृदयिं त्यांहिं इन्दू पथीं!

करीं धरुनि पोचवी अहह! तोहि कामोद्धते!
महाजनहि कर्म जें न करिती असें कोणतें? ७
हळूच मग बोललों वचन काय मित्रास मीः—
"सख्या, जनसुखार्थ हा किति शशांक होतो श्रमी?
स्वसौख्य मिळवावया पथ न यास ठावा मना!
असे सतत सारखाचि सुजनां शठां वामना! ८
"करो स्तुति कुणी परी मद न अल्प ये याजला
कुणी अवगणो तरी कधिं न ताप देई मला!
स्वकर्मरत हा खरा मन न लोकवादाकडे
गणी सुजन सारखे हृदयें हर्म्य किंवा कडे! ९
"मनोज्ञ गणितों न मी जरिहि लोभवी लोचना
मनोज्ञ कृति याचिया ह्मणुनि आवडे मन्मना
जनांस सुखवावया झटुनि होतसे हा कृश
ह्मणोनि सकलांस हा दयित जाण वाटे भृश! १०
"असो उदय अस्त वा ग्रहणकालही यास रे
परी सहजशीतलप्रकृति सोडिना हा बरें!
प्रसंग कसलाहि ये अचल मस्तकीं कोसळे
स्वभाव निज सोडुनी कधिं न धीरवृत्ती ढळे! ११
"न लोकसुखवर्धनीं झटत, काय तो मानव?
त्यजोनि निजबान्धवां तरुनि जाय कीं तो भव?
सबन्धुजन उद्धरे जगतिं तो भला एकला!
अहा! न तरि ते किती असति भार या भूतला!" १२

हसोनि मम वामनें वचन हें तदा बोलिलें:–
" न कर्म अमृतांशुचें गमत कोणतेंही भलें!
पडे व्यसनिं मित्र तैं विभव इन्दुचें वाढतें!
स्वमित्रविरहेंतही स्वसुख इच्छिती नीच ते! १३
" न मित्रसहवास या सुखद वाटतो कीं पल!
नसे गगनिं तो तदा बहुत डौल दावी खल!
फिका पडत लाजुनी कुटिल चन्द्र मित्रोदयें
गतप्रभचि होतसे सदनिं भेट होतां भयें!" १४
मनीं चकित जाहलों, प्रणयसिन्धुला ये भर!
न मित्रवचनें मुदें भरत, कोण ऐसा नर?
अहा! अचलदृष्टिनें बघत तन्मुखा हासुनी
सुखार्णवें बुडोनिया प्रणयिं लीन झालों क्षणीं! १५

प्रेमासाठीं!

पद.

प्रेमासाठीं वेडा झालों! मिळेल तें कोठें मजला?
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला! ॥ध्रु.॥
वणवण फिरलों माळावरतीं गिरिशिखरेंही लंघियली
शिलाखण्ड तुडविले पदतलीं श्रान्त विकल ही तनु झाली!
झोप सुखाची मज मुकली!
उदासीन वृत्ती भकली
जीवित-मधुकलिका सुकली!

शून्य त्रिभुवन भासे सारें, नयनजलें भूतल भिजला!
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला! १

गुलाबकलिका घेतां हातीं कण्टक टोंचुनि मधु न मिळे!
हताश होउनि तेणें माझा धैर्य शैल हा! हाय! ढळे
विपरीता झाली सृष्टी
भकली किंवा मम दृष्टी
होतों अन्तरिं बहु कष्टी
इकडे वळतों तिकडे पळतों अंकुर न कुठें परि रुजला!
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला! २

मृगजल भरलें, जलचि सुदुर्लभ; मिळे कोठुनी इथें सुधा?
सोडुनि वेडा छन्द मनांतिल खेद करावा मी न मुधा--
परि तळमळ मनिंची न सरे,
प्रेमाविण न प्रिय दुसरें!
मिळेल तें मज कसें बरें?
चैन पडेना क्षणभरि, कांहीं उपाय सांगा हो मजला!
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें द्या हो कोणी प्रेमजला! ३

भूवरिचीं विकसित प्रसूनें कशास? जीं सुकुनी जातीं
नित्यविकासी नन्दनवनिंचीं कुसुमें येतिल का हातीं?
गन्धें भरतिल सकल दिशा!
हृदयवृत्ति होतील पिशा!
दु:खतती टिकतील कशा?

त्यांची माला घालुनि कण्ठीं हिंडावें गमतें कविला!
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें द्या हो कोणी प्रेमजला! ४
काय करावा उपाय आतां? कायहि जडसा हाय गमे!
विचार करुनी मस्तक फिरलें, मानस कोठेंही न रमे
रत्न ह्मणूनी दीपशिखा
धरुनी कितिदां मुके सुखा!
वाट दाखविल कोण सखा?
सजला सोडुनि शरद्घना हा हाका मारुनि जिव दमला!
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला! ५

कविता

श्लोक.

शोकें आम्ररसार्द्रमञ्जरि अहा! जाईल वाळोनिया
दुखें प्रेमतरङ्गलीनहृदया सेवील मौन प्रिया!
औदास्यें न करील गान विपिनीं मञ्जुस्वना कोकिला
पाहोनी कवितावधूस बुध न स्वान्तीं जरी तोषला! १
शोभावें बकुलप्रसून अलिच्या झङ्कारनादीं जसें
सूरीचें मधुरम्य काव्य रसिकोद्धोषीं वसावें तसें!
वीणानादमरन्दपान करवी येथें स्वतां शारदा!
आली या स्थळिं इन्दुकान्ति उदया आनन्दिनी शारदा २
कान्तेचें स्मित रम्य मन्द करि जें पीयूषनिस्यन्दन
बालेचें मधुमाधुरी वितरि जें मुग्धाक्षिचें चुम्बन

प्रेमार्द्रान्तरकामिनीसह निशीं सोत्कण्ठ संलाप जो
हें सारें सुख सेवण्या रसिक तो येथें प्रयत्नें सजो! ३

सुन्दरी.
श्लोक.

वाटे अम्बर सोडुनि उतरली ही चन्द्रलेखा खरी
किंवा काननदेवताच सलिलक्रीडार्थ आली सरीं
कामाची रमणीय खड्गलतिका स्वच्छन्द कीं चालली?
बाला ही बघुनी विलासललिता मुग्धा मती जाहली! १
कोणाच्या निटिलांत रत्न लिहिलें आहे विधीनें असे?
कोणाचें गृह भूषवी निशिदिनीं ही रम्यलीलारसें?
कोणा हासुनि मन्द ही निजभुजीं वेढी स्वयें सुन्दरी?
प्रेमालाप कुणासवें करितसे?-- तो धन्य लोकान्तरीं! २
नाहीं का मिळणार ही मज कदा रामा मनोमोहिनी?
प्रेमें पाहिल काय ही मजकडे चन्द्रा जशी रोहिणी?
लागे वेड हिचें जसें मज तसें लागेल माझें हिला?
प्रेमव्याकुल कीं मदीय विरहें गाळील दुःखाश्रुला? ३
हातीं वासवचाप घेउनि घनीं आरोहुनी अम्बरीं
नेसोनी विलसत्तडिद्वसन जी स्वच्छन्द केली करी
ती कां प्रेम करील हो मजवरी? मी कोण आहे असा?
रम्य प्रेमकटाक्ष दुर्लभ तिचा लाभेल मातें कसा? ४
हें सारें समजे परी तिजवरी हें चित्त जें बैसलें
तें लीलाकमलापरी चुरुनिया तीनें जरी टाकिलें

मागें घेइन मी घडीभरहि न प्राणान्त झाला तरी!
व्यर्थ प्रेमहि सौख्यदायक बहू वाटे मदभ्यन्तरीं! ५
रागानें फिरवील ती मुख जरी होईन दृष्टीपुढें
गेली दूर कुठेंहि जाइन तरी धावोनि तीच्याकडे
प्रेमाची मधुगायनें निशिदिनीं घालीन कर्णावरी
नाहीं का करणार ती निजकृपा केंव्हांहि माझ्यावरी? ६

आलिंगन.

(चाल:—अर्धतनू वारुळीं.)

प्रीतिगायनें गात गात या सागरलहरी किती
धावुनी शैला दृढ वेढिती
कठिण मार्ग आक्रमुनी वेगें प्रेमें होउनि पिशा
कवळिती सरिता सिन्धुस कशा!
जातिसुमांचा शालु नेसुनी करित स्मित चन्द्रिका
मारिते मिठी महीगोलका
प्रेमगन्ध पसरित प्रसूनें उधळित लतिकासती
तरूला प्रगाढ आलिंगिती
प्रीतिगायनप्रतिरवनादित करित पहा कन्दरा
वेढिती निर्झरिणी निर्झरा
विद्युल्लतिका धावत जाउनि अम्बुदकण्ठीं पडे
प्रेमें वियुक्त घनहीं रडे

चन्द्र स्वकरीं ओढी क्रीडासक्त सागरोर्मिला
धाराकरिं घन वेढी इला
प्रभा रवीला रवि प्रभेला सोडुनी न राहती
दाखवूं प्रणयियुग्मकें किती!
प्रेमोर्मी हृदयांत दाटतां प्रणयी सम्मेलती
तयाला आलिङ्गन बोलती
लावुनि हृदया हृदय परस्पर करीं गाढ कवळिती
अमित सुख ते प्रणयी सेविती!
आनन्दाचा सत्प्रेमाचा महोत्कर्ष हा खरा
जहाली सुखमय यानें धरा
उग्र संकटें, प्रखरहि दुःखें, मनस्तापसंतती
आलिङ्गनापुढें लोपती
प्रणयियुग्मसम्मेलनकालीं हर्षें नाचे धरा
स्वर्गही तुच्छ तिजपुढें खरा!
वायू गाती आनन्दानें वृक्षलता डोलती
प्रसूनें प्रेमभरें हासती!
परिष्वङ्गसमयीं जे गळले प्रेमाश्रू भूवरी
प्रसूनें तींच जहालीं खरीं!
प्रीती आज्ञापी आश्लेषीं सुटला निश्वास जो
'वायु तो सुखवूं विश्वा सजो!'
मायाब्रह्मालिङ्गन होउनि सृष्टी ही निपजली
वियोगीं तिची स्थिती कोठली?

सखये ये ये कमलनालमृदुभुजपाशीं कवळुनी
ठेव मज, धन्य होउ दे जनीं!
तव वक्षावरि असतां पडुनी मरणहि येओ सुखें
नाहीं परवा त्याची सखे!
तव करपाशीं बद्ध करीं, मज हीच मुक्ति आवडे
सर्वही सुखें तुच्छ इजपुढें!
कविते कां मग दूर राहसी सखये ये जवळ गे!
दासा आलिङ्गी जिवलगे!
तुजसाठीं सोडिला जलाञ्जलि संसारीं गुणखनी
आप्तजनकोप न गणिला मनीं!
'वेडा' ह्मणुनी जनोपहासा विषय जाहलों पहा
करिसि मग मजवरि कां कोप हा!
जातिकुसुममृदु मानस न करीं कठोर तव सुन्दरी!
नसे ही वृत्ती तुजला बरी!
विश्वसुनी तुजवरी राहिलों दुःख किती साहिलें
अनन्य प्रेम तुला वाहिलें!
न करीं आतां वञ्चन माझें न करीं लोकीं हसें
जीवित कण्ठावें मग कसें?
सखये आले नेत्र भरोनी पुसासि न कां अश्रुलें?
काय तूं खरेंच मज वञ्चिलें?
दुःखोर्मी हेलावति हृदयीं, त्वदालिंगनाविणें
जाहलें भारभूत हें जिणें!

गुणज्ञ पाहिजेत!

दिंडी.

करी कोकिल पञ्चमीं मधुर गान
श्रवुनि जावें विसरोनि जनीं भान
परी घायाचें त्यजुनि त्या सहाय
काक चञ्चू मारिती हाय हाय! १
सुरभि परिमळ कोंदला दशदिशांत
मना भुलवी आनन्द जना देत
बघुनि चन्दन मोहुनि न कवण जाय?
मूढ घालिति परि घाय हाय हाय! २
मधुरगन्धें मल्लिकाकुसुम आहा!
करी उत्सुक कवणाहि शीघ्र पाहा!
मन्दमति परि त्यावरी देइ पाय
चुरुनि टाकी गर्वांत हाय हाय! ३
विनयवति नवयौवना मुग्ध बाळा
कामललिता सुस्तनी कुरलबाला
स्वयें शयनीं पातली परी काय?
मर्दे अवमानी मन्द हाय हाय! ४
इन्दु पसरी चहुकडे शीत कान्ती
तापवारी भरि मोद जनस्वान्तीं
भुवन सुखसिन्धूमधें बुडुनि जाय
परी कमलें मिटतात हाय हाय! ५

सुखोत्कर्षा पाहुनीया दुजाचे
खला शल्यापरि मनीं तेंच जाचे
होय रोमाञ्चित जयें सुजन-काय
तेंच नीचा वाटतें दुःख हाय! ६

तशी सत्कविची सहजमधुर वाणी!
रसिक येती परि विरल आढळोनी!
वन्यचम्पककलिका न रम्य काय?
परी मधुपाविण वृथा! हाय हाय!! ७

जरी कौतुक करण्यास रसिक आहे
कवी वाग्विभवें सिद्ध असे पाहें!
मधुर काव्यें निर्मून रञ्जवाया
झटे संतत जरि यत्न हो न वाया! ८

खाचित भुवनीं हो गुणा नसे तोटा!
गुणज्ञाला धुंडण्या यत्न मोठा!
चन्द्र अवनीवरि करी सुधावृष्टी
चकोरातें परि मात्र मिळे तुष्टी! ९

प्रियाधरमधुरसमधुरकाव्यमाला
करुनि अर्पिन मी रसिकसत्तमांला
डोलवाया सानन्द तयीं माथा
थोर उत्कण्ठा अशी एकनाथा! १०

सत्कविवन्दन.

श्लोक.

शृंगारानें बहु सजविली काव्यदेवी जयानें
जी दृक्पातें भुलवि रसिकां चित्तवृत्ती लया ने
आनन्दाम्भोनिधिंत बुडवी, जी न ठेवी उदास
तो सप्रेम प्रथम विनयें वन्दिला कालिदास! १
करी अमित शोक जी रडविते सर्व सज्जना!
परी सुखचि देतसे करुनि तन्मनोरंजना!
अपूर्व गुण देइ जो सुकवि काव्यदेवीप्रती
कसें स्मरण होय त्या न भवभूतिचें संप्रती! २
कादम्बरीपान होतां उडे भान जी मोहवी सानथोरासही
चित्तीं न ये भ्रान्ति लाभे महाशान्ति यत्सद्यशःकान्ति भूषा मही!
ध्वंसे वपुःपाप नाशे मनस्ताप वाणी पिकालापगर्वापहा
जो स्वःप्रमोदास दे शारदादास त्या बाणनादास वन्दीं पहा ३

आर्या.

पदलालित्य जयाचें पाहुनिया रसिक वाकवी मान
त्या दण्डीस प्रेमें देईल न केवि हा कवी मान? ४

श्लोक.

जो मूर्त प्रतिभारवी चमकला चण्ड स्वतेजें अहा!
नक्षत्रांपरि ज्या पुढे कवि दुजे लोपोनि जाती पहा!
कण्ठीं वाग्वधुला मिठी प्रियसखा जो मारुनी बैसला
तो ज्ञानेश्वर तत्पद स्मरुनिया सप्रेम मीं वन्दिला! ५

जयाचें सुखीं काव्य ठेवी जनाला
भवें तापल्यां जें करी वीजनाला
अहो शारदेच्याहि यावा मनाला
कवी वन्दितो हा तया वामनाला! ६
माधुर्य यत्काव्यरसीं अपार
सुधाहि ज्याचे पुढतीं असार!
ज्या सेवितां तोष मनीं न मावे
मुक्तेश्वरा त्या न कसें नमावें? ७
"तनू भववनीं त्रितापदवपावकें कावली
ह्मणोनि करुणास्वरें करि मयूर केकावली"
अहा! श्रवुनि त्या डुले गहिवरें भरे सज्जन
तया नमनिं होय मी मग कसा बरें सज्जन? ८
बालेन्दुची गगनिं शोभत साच कोर
होले परी सुखभरांत कसा चकोर!
त्याची कृति सरसरम्य असेल सान
तत्रापि वन्द्य रघुनाथकवी कसा न? ९

आर्या.

द्राक्षापाकमधुर तीं यत्काव्यें भुलवितात रसिकांस
चिपळूणकर 'बृहस्पति' मम वन्दन हें असो अतां त्यास १०

श्लोक.

जो दे सत्सुख दावुनी सहृदयां कादम्बरीमाधुरी
उत्कण्ठा निजरम्यकाव्यकुसुमीं लोकान्तरीं जो भरी

यत्नांनीं बहु शारदोपवनिं जो लावी जणो मोगर!
आनन्दें कविरत्न सादर अतां तो वंदितों सागर! ११

ज्याची सुधामधुर मञ्जुल रम्य वाणी
ऐकोनिया रसिक जाय अहा! भुलोनी
पाही जयास कवितारमणी सहास
हें त्या असो नमन केरळकोकिळास! १२

आर्या.

यौवनविकसितगालीकाव्यवधूभालिं शोभला तिलक!
हन्त! प्रेमानन्दें न कसा वर्णीन तो भला तिलक? १३
यशवंतजनक धन्य स्वगुणोत्कर्षीहि वासुदेव खरे!
तत्काव्यसुधापान न मिळे म्हणुनि दीन होत देव खरे! १४
यल्ललितसरससूक्ति श्रवुनि यशोविभव अतुल वानु जन
रसविन्मानसहंस प्रणमुं तो केवि माधवानुज न? १५
त्या चंद्रशेखराचें या समयीं होय केवि विस्मरण?
तत्काव्यरसास्वादनसुख करि संसारतापतति हरण! १६
प्रतिभानभोविहारी केशवसुत कविखगेन्द्र वन्दावा
राधारमणाहि शुभगुणवान्छूनें मीं ह्रदन्तरीं ध्यावा! १७
श्रीमन्मयूरकेकारवानुकारी भिडेद्वय प्रणयें
कानिटकर कविरायाहि आठवुनी वन्दितों तयां विनयें १८

श्लोक.

असो आतां, लोकीं कविवर असंख्यात असती!
किती झाले मागें! कितिक तरि आतांहि वसती!
तयांना सर्वांना सविनय करी वंदन कवी
" रचाया ठेवा मच्छिरिं कर कृपेचा कृति नवी!" १९

काव्यस्फूर्ति.

श्लोक.

माकन्दच्युतमञ्जरीपरिमला ने वायु चोहोकडे
कोठें कोकिलमञ्जुलध्वनि अहा! कानीं मधूनी पडे
डोले नूतनपल्लवा तरुतती उत्साह देई महा
होई काव्यरसीं निमग्न कवि हा ऐशा सुकालीं अहा! १
हें आकाश निरभ्र नील विलसे, याच्यावरी तारका
आहा! तेजलवें प्रकाशति जनां आनन्द देती निका;
ही ज्योत्स्नालहरीमधें बुडुनिया गेली पहा मेदिनी!
नांदे शान्ति चहूकडे! सुचत तैं गाणें कवीच्या मनीं! २
प्रातःकाल असे रवी उगवुनी वेगें तमा निस्तरी
शोभे रागवती दिशा उगवती मोदा भरी अन्तरीं
सोडोनी परिरम्भसौख्य उठती हे लोक सारे अतां
सम्फुल्ला दिसते मही; कवि तदा सेवी सुकाव्यामृता ३
पाहोनी प्रिय अङ्गना निज, कवी सानन्द झाला मनीं
प्रेमानें पति-मानसा रिझवितें ती सुन्दरा कामिनी;
गाढालिङ्गनिं दंग होउनि अहा! कान्ता वरी सम्मदा
होई स्फूर्ति कवीस काव्यरचनीं प्रेमातिभावीं तदा! ४

---

१ हीं काव्यें श्री० **वा० ज० कुंटे** यांनीं रचिलीं आहेत.

वसन्त.

चाल—वैशाख मास०

आनन्द जनीं पसरित मधुमास हा भला !
कविंनीं सोत्कण्ठ अहा ! बहुत वर्णिला ॥ ध्रु ॥

सौवर्णमृदुलनवपल्लव धरिति वल्लिका !
मोहोर भरुनि बहुत आम्र शोभतो निका
हे गुञ्जारव करुनि भृङ्ग देति बहु सुखा
गाती सहकार वर्यिं बसुने कोकिला ! १

नवकुसुमीं बहु भरुनि जाय रुचिर माधवी !
आनन्दिं सकल जन बुडवी खेद घालवी !
मृदुपुष्पगुच्छ युवतिकुरलकेश शोभवी
पञ्चशरें धनुवरि सुमबाण लाविला ! २

उद्यानदेशिं विचरे ही हंसगामिनी
बहु उत्कण्ठित झाली पिकगानं ऐकुनी
सौगन्धि तिनें नव पुष्पें रुचिर वेचुनी
कान्तमनस्तर्पणार्थ हार गुंफिला ! ३

आदित्य चण्ड किरण पसरि सर्व भूवरी
सकलास बहुत विभ्रवमत्त ताप करि करीं
हा अस्तकाळिं देखिलही उष्णता धरी
मन्द शीत अनिलें परि लोक सुखविला ! ४

विश्लेषदुःख वाढतसे समयिं या पहा!
ते कामीजन इच्छिति मधुमास मधुर हा!
वर्षांत काल हाचि असे सौख्यकर महा!
ऋतुंमध्यें अग्रणीच खचित शोभला! ५

" रसिक कैसें सत्काव्य ह्मणे त्याला ? "

दिंडी.

नील नभ हें विस्तीर्ण मनोहारी
मधें चमकुनि तारका ये बहारी
नसे परि जरि पूर्णेन्दुकला तेथें-
कशी येई रम्यता सांग त्यातें? १
पुढें दिसतें कासार हें विशाल
वृक्षराजी डोलते पवनलोल
मोद तेथें हो सतत वसायाचा-
नाश झाला परि जलाविण त्याचा! २
अहा! उद्यानीं विकच हें कशाचें-
पुष्प झालें! आनन्द देइ साचें
परी नाहीं आमोद त्यास हाय!
सुगन्धाविण सौन्दर्य वृथा जाय ३
पहा शोभे कामिनी, काय खालीं
नभांतूनी चन्द्रिका मूर्त आली?

परी सांगा कीं मजसि असूंवीण
तिच्या सौन्दर्या विचारील कोण? . ४
तशी कविता जी शब्दचमत्कारें
सजविलीसे, तद्बाह्यरंग सारे
शोभताती, परि ठाव ना रसाला–
रसिक कैसें सत्काव्य ह्मणे त्याला? ५

सुप्त प्रिया.

(काय मला भूल०)

प्रियसखि मम पर्यङ्कावरति झोपली
शारदेन्दुसम वदनीं कान्ति पसरली! ॥ ध्रु ॥
चञ्चल रमणीय कमलनयन झाकिले
वामहस्तपल्लविं निजशीर्ष ठेविलें
कुरलकेश मृदुकपोलदेशिं विखुरले
सुखसुप्ता रम्भेहुनि फार शोभली! १
निद्रेंतहि मोहक किति हसतमुख असे
नवकिसलयरक्ताधर रम्य बहु दिसे
प्रेमरंगिं अंतरंग दंग करितसे
सखिची ही मधुरमूर्ति हृदयिं उमटली! २

अभिप्राय.

श्री. अप्पाशास्त्री राशिवडेकर, विद्यावाचस्पति लिहितातः—

" समास्वादितः किलास्या मन्दारमञ्जर्या रसोऽस्माभिर्यः किल मुहुर्मुहुरासेव्यमानोऽपि संजनयत्येव पुनरास्वादनवाञ्छाम्। अस्ति नः संभावना योजयिष्यत्यसौ सरसरमणीया कृतिः श्रीमतः शारदशशिप्रभाभास्वरेण यशसेति । अत्रेदमभिप्रेयतेऽस्माभिः—

अक्षरमरन्दधारासौरभ्याकृष्टरसिकमधुकारा ।
प्रतिपदनवरसमधुरा जनयति मन्दारमञ्जरी मोदम् ॥
सौरभ्यं त्रिदशावनीरुहनवोन्निद्रप्रसूनेषु य-
द्यचापि द्युसदङ्गनाधरसुधामाधुर्यमुद्भासते ।
तच्चेत्सेवितुमिष्यतेऽत्र युगपद्विज्ञैर्विनैव श्रमं
भ्राजन्ती तदिहैकनाथकविता शश्वत्समासेव्यताम् ॥
सुपदन्यासविलासा मात्रोज्ज्वलिता प्रसन्नगम्भीरा ।
गुणगणमनोरमेयं जनयति मन्दारमञ्जरी प्रमदम् ॥
इयं नवकवीन्द्रेण नाथेनैकादिना कृता ।
चिरं जीयात्कृतिर्लोके हरन्ती सुधियां मनः ॥

न्या. मू. कृष्णाजी नारायण पंडित, बी. ए. एल्एल्. बी. लिहितातः—

" रा. रेंदाळकर यांचें '**मंदारमंजरी**' हें काव्य मी बहुतेक वाचून पाहिलें. कवीची कवित्वशक्ति बऱ्याच वरच्या दर्जाची आहे असें वाटतें. वाणी शुद्ध, सरस व प्रासादिक असून कल्पनाशक्ति व भाषाप्रभुत्व हीं प्रशंसनीय आहेत. एकंदरींत आधुनिक चांगल्या कवींमध्यें गणना करण्यासारखी त्यांची पात्रता दिसून येते."